

Мирослав Дочинець

Криничар

Роман

Івану Дочинцю, який відкрив мені світло книги.

Емілії Дочинець, яка відкрила вагу грошей.

Мирослав Дочинець.

Я — крихітний олівчик у руці Господа, який пише лист любові цьому світові.

Мати Тереза.

Час — це єдина монета нашого життя.

Карл Сендбер.

Коли стаєш на міст, спробуй палицею — чи надійний.

Стара приказка.

Спекотного проліття року Божого 1728, на Федора-Колодязника (якраз тоді благодатна доміна Мункач подарова ясновельможним цісарем архієпископу графу Лотару Францу фон Шенборну за поміч цілим драгунським полком у турецькій війні) в княжому городі Мукачеві на торжищі Піяц було здвигнуто залізного боввана. То був пам'ятник не людині, а псові. Викуваний зі старих ланців, чорний вовчак стояв, задерши голову в розморений

полудень, вітрив гострим носом прибазарний сморід. Дужі лаби його впиралися в мармурову брилу, привезену гуцулами з Ділового. Дротяною шерстю пса стікало вино, що окоренкуватий сивобородий пан, націдивши повні пугари майстрам, виплеснув з корчаги. Ковач Струк, поробник того чуда, мовчки відхиливши рукою питво, зірко придивлявся то до вух звіра, то до панських — і втішно знаходив подобу. Тоді й сам потягся до вина, що старою бронзою тьмавіло в прозеленкуватому склі.

Другого дня монастирський маляр Жига, що жив під мостом на Руському кінці, приніс сюди коробицю з жовтим попелом. Розпалив під ним солому і, коли попіл розтопився на густу оливу, став з варішки поливати нею залізного пса. Олива та нараз застигала — і пес зарядив на сонці, як новий дукат. Торбачка Піші-Магда лизала собачий хвіст і гойкала, що то щире золото. Ніби вона на тому розумілася на правду.

Десь за тиждень по тому хтось уночі зішкрябав золотий покрив — і пес запістрявів, як злежаний заячий лайбик. Тоді знову придибав кривий Жига з відрятком, і знову крив кування позолотою. І втретє так було, доки не приставили до пса сторожа. І той стелив собі на ніч солможак, а голову клав на камінну плиту, що нагрівалася за день. А в дощ натягав над псом просмолену верету і

влягався під його черевом. Золото не пахло, а дощова вода кисло пахла залізом.

Мукачівські люди нараз полюбили свого боввана. І, погладжуючи його шию, потайки просили собі багатства. Вони знали, що чинять, знали, звідки в того лаби зросли.

Довго стояв той пес на Піяці, і обминала його челядь, вози і роки. Глиняні хижки довкола брала ріка, а натомість мурували кам'яниці. Ширшала і твердішала вулиця. А люди навпаки — м'якли серцями, бо замагалися, виходили з біди. Мали що продавати, мали за що й купувати. Отож і торговиську стало тісно. А відтак умер той сумноокий пан, перед яким клепав головою кожен мукачівець, виказуючи йому честь і пошанівок.

Із пса давно здерли позолоту, під ним кублилася жеброта. Позагинали вуха, відломили хвіст. Якщо бовван не іржавів, то лише через те, що дітня голими гузенятами возилася на ньому. А відтак якийсь жид купив те місце і скинув пса, переплавив його на долота. Коли вивертали плиту під ним, знайшли акацієву довбанку із заткальцем. А в ній шкіряну тайстрину із зшитком паперів. Жид з усього вмів мати хосен, він продав знахідку графському гайникові Шолтису. А той віддарував їх учителеві-швабу Ленарту, що навчав його доньок.

Учений чоловік, маючи пістет до всякого

документа, покликав собі на поміч руського дяка Йвана Гошика з Росвигова. І той вчитав і витлумачив йому кириличне письмо. Не одна корчага вина спорожніла, не одне курятко було з'їдено за тим перечитом. Що далі вглиблявся Гошик у повістування, тим більше загострювався Ленартів сухий ніс, а в риб'ячих очах оживали лілові чоловічки. І він квапив-пилував Гошика висліпувати буквені ряди. Він збирався переписати собі зшиток по-своєму, але нагло заслаб. Так ті папери й осіли в дяка.

На останній покайній сповіді Гошик віддав їх ченцеві, котрий опікувався монастирською книгозбірнею. Так у гайниковій тайстрині з оленячої шкіри вони й пролежали на верхній полиці до 1946 року. А тоді одного березневого дня бібліотеку завантажили в студебекер і відвезли до Ужгорода на дворище КДБ. Тут учені мали перебрати книги й переписати те, що придасться новій добі, а що ні — спалити. Волохата торбочка впала під ноги водію студебекера, і оскільки той був затятим рибалкою, то злакомився на таку річ: добре буде носити в ній рибальський рихт і хлібець із солониною. Підняв її і запхав собі під сидіння. Тайстрина справді придалася, в ній пожиток не мокнув навіть у зливу.

Я добре пам'ятаю оту його наплічну тайстру, бо вуйко Митро часто брав мене з собою на

Боржаву, в якій паркими ночами кидалися грубі, як телята, соми. Про паперовий згорток, який він про всяк випадок запхав під дошку підлоги, мій родич прозрадився вже тоді, коли я сам почав щось пописувати в газети.

Так на світ було видобуто зжовклі крихкі аркуші, списані твердою рукою. Вони пахли мишвою, тліном і трішки іржею, що залишається після старого заліза, з'їденого невмолимим часом.

Ось — ці записи. До них мимоволі тягнеться рука в сум'ятті душевному. І тоді здається, що не ти їх читаєш, а вони зчитують тебе.

* * *

Коли мені не спиться, я кличу не ангела до сну, я покликаю в пам'ять дими. Так любо, так утішно дивитися на сиві хиткі стовпи, що здіймаються в небо, підпираючи студені хмари. Добрі чотири сотні коминів гріють обшир над Мукачевом. І від того й мені тепліє на серці, а ніздрі лакомно хапають звичний припах. Може, тому, що молодість моя проминула під землею, в старі літа мене, як безклопітного дітвака, манить небо. Усе навиворіт, як на сміх.

Дим — це віддих людського житла, добрий дух хижі. Дим може багато чого розповісти такому бувалому чоловікові, як я. За клубами з комина я

вгадаю, чим топили піч. Легкі, як марево, синюваті струмені сіє добрий бук. Такі димки стоять над жидівськими й мадярськими кам'яницями довкола Піяцу. Тверді, ситі снопи вергаються з димарів там, де горять дубові колотвиці, що їх громадять у Підгороді шваби. Молочно-бліді цівочки пускає береза й вільха. Липа, осика, ліщина та інший ріденький корчівник пахкають густими клубами, які довго не розвіюються у високості. Зеленкуватими космами, пострілюючи іскрами, чадить сира солома й сінна потеруха. Кислою гіркавістю тягне з Руського кінця, який мадяри називають Оросвийгом. Там гнітять у печах бадилляччя, гарбузове гудиння, стебла пососяху і надертий з-під снігу лист. І ні з чим не сплутаєш змійчасті іржаві павісьма від кізяка. Пораз, хоч і не одразу, вгадую я терпкий, як егерське вино, смак кіптяви від паленого жолудя й дикого каштана. Його заколючує вітер із пістрялівського порубища. Ще мені пам'ятний гар смолистої стружки й квасного пиловиння, що тягне з майстерень лівобережної Карічки. Що лише не палить, не пхає в черінь наш люд, аби вгріти тіло й приварити якесь їдло. Вогонь їх гріє й годує, ще й повідає небові про їх поденну житність. Шепоче про це пащами коминів.

А мені з тих димів найсолодший той, що з вербового пагілля. Такий задавнено солодкий і

жданий, що аж памороки забиває, коли зненацька надлетить із підгорянського зарінку, від пізньої рибарської ватри чи від казана кошикарів, що виварюють на березі свіжу лозу. Хоч той димок і дере горлянку, але мені він проситься в груди, як майський мед на язик. Може тому, що приносить на своїх легких крилах казки мого дитинства. Їх було не густо, та все ж були. Хоча б ота — про замохнатілу вусату рибу з-під кольчинської греблі, що ссе цицьки потопельниць...

Багато билиць можуть розповісти мені дими.

Не підвладний мені й не пізнаваний, як це нерідко буває, лише дим із власного комина. Бо це не вільний, не справдешний дим. Дим зламаний і замурований у камінь. Такий дим не може мати свого сталого запаху. Як пес на припоні, що завжди має інший норів. Як невільник у темниці, що має інші очі.

Я, багатий чоловік, можу привезти собі з Верховини найліпші букові дрова, що дзвенять, як залізо. Можу топити деревним вугіллям з моєї ж копальні, яку пастушки колись винюпали за коропецьким березняком. Можна б без жури і стиску гріти покої та столувати родину й прислугу. Та що, коли я не звик топтати золото ногами і пускати гроші на вітер. Якщо світ відкрив мені очі, налив оливи в голову, а в руку дав гріш, то мушу,

видати, я цим послуговуватись до скону. Мушу йому служити.

Мені розповів про ці печі вузькоокий чоловічок під Білгородом. Я там копав лази під городськими мурами, а він навчав нашу старшину битися на мечах. Хоча сам він меча й не мав — такий собі акацієвий обрубок. Зате ціпок той крутився між його пальців, як веретено, зі свистом краєв повітря, а турецькі палаші відлітали від нього, як від булата. При цьому сам чоловік майже не переступав з ноги на ногу, лишень кий його мигтів, невловимий оку, ліворуч-праворуч, над головою й за спиною, відсікаючи з глухим дзвоном нападників. Звався він Лінь. Недурно, либонь, прилипло те назвисько до чоловіка. Більшого лінюха я не стрічав. День при дні, коли не школив рубак, Лінь дрімав, загорнутий у баранячу реверенду. Мороз стягував його жовту, як на бубні, шкіру, лише іній білів на бровах і ріденьких вусах. Я торгав його за плече, аби пересвідчитись, чи ще живий. І він вищиряв ріденькі мишачі зуби й розтуляв шпари сльозавих очиць. Був живий, ще й який живий! Як той здихлявий кіт, що й позіхнути лінується, а пожбур його з даху — впаде на чотири лапи й у кліп ока вихопиться на дерево, в безпечне місце.

Я питав того чоловіка, звідки він. «З-під небес», — шкірився, як пес на гарячі крупки. «Не бог

же ти, скажи, з яких земель?» — допитувався я. — «Я із землі, що огорожена кам'яним парканом, по якому можуть пройти чотири верхівці стремено в стремено». — «То ви там лише б'єтеся на палицях, чи щось і робите людського?» — «Ми там будуємо храми з верхами, закоченими, як лист лопуха. І сіємо в воду білу пшеницю». — «Як не люди», — сердився я. Але не зі злості, з холоду. Що сердитися на людей, котрі не такі, як ти. У Бога всього багато.

Зима тоді стояла така ж люта, як і тепер. Коні копитами примерзали до криги. А нам не вільно було палити вогні, щоб не забачила замкова сторожа. Мені ще стерпно, я довбався під землею, а земля тепла. Для живого вона тепла. Це вмираючому вона здається студеною. До того ж я міг притулитися до кобили, що витягала з довбанки кремій. А тим, що сиділи на льоду в очеретах, скажу вам, було невесело. Ніяк їм було. Бо мороз зварював кров і висушував мозок. То нічого вже й не кортіло, тільки спати. І засинали навечно. Кого десяцькі не могли вже розбудити, роздягали, розпорюючи полотно, і обтуляли себе добутими хламидами. Ножі тупилися об тіла, задубілі на кістку.

Міркую, що холоднеча діткнулася й жовтолицього. Як сновиди підійшов він до купи, котру ми наносили з підкопу. Своім бучком-мечем поцоркав об руді плитняки, один, другий, третій.

«Це теплі камені», — засипів радісно. Ніхто й око не скинув, подумали, що сплив розумом мечоносець. А він тішився: «Тепла постіль буде. Тепла ніч буде». Підняв свій акацієвий костур і найближчого з нас штурхнув на глиняну купу. Ніхто не мав ні сил, ні волі перечити мавпиську, знаючи його легку руку і тяжку зброю. Вояки тягали каміння і мостили з нього низенький колодязь, що сходився аркою вгорі. Від нього протягли ярок на два лікті завширшки, який теж накрили плитами й замастили глиною. Землю розмішували своєю сечею. Так казав Лінь. Той рівчак потягся до гаю, під кудлаті шапки сосон. Коли це було готово, Лінь палицею підсік очеретину, і всі взялися за свої клинки. Ніхто не розумів його дивного заміру, але кров наша ожила, під каптанами зародилася подоба тепла.

Люди, вимордувані затяжною облогою, сікли тростину, як ворога. Тим паче, що цей не боронився. А Лінь учив, як сплітати з комишу снопики, схожі на різдвяного дідуха. Ті перевесла ми запхали в кам'яну криницю, і Лінь черкнув кресалом. Лише тоді всі збагнули, що це — піч. Сухий очерет затріщав, заговорив гарячими язиками, а над сосняком закурився легенький димок. Здаля, з фортеці, то могло здатися сніжною курявою чи млявим надвечірнім туманцем.

Що казати, піч наша горіла і гріла.

Вузькоокий першим постелив свою попону на тепле каміння. Ми попадали за ним, переплівшись тілами в живий ланцюг. Люди хапали забуте тепло руками, губами, вдихали його й надовго затримували в собі. А солома тліла, піч розпалася, видуваючи рятівний дим, і мерзлота відступала від наших стегон. Земля ставала теплою, як жона. Нам уперше за цю зиму наснилися солодкі чоловіцькі сни.

Ми гадали, що не покинемо Білгород ніколи, що вмерзнемо в кригу його озера. А сталося так, що порятував нас усіх один чоловічок. Той, котрого ми мали за ніщо, за *пусте місце*, брали на посміх, ненавиділи і таємно жадали, аби розсік його жовту плоть чингал котрогось із наших сотників.

Дивний був той чоловік Лінь. Та хіба мало дивних? Хіба для когось я не чудний?! І чи не здасться комусь химерною ця розповідь про мій світ — хиткий острівець у морі часу...

Тепер, через десятки літ, я розумію, що лінькуватість Ліня, відстороненість від оточення і подій були для нього рятівною Пустотою, в яку він ховався, як равлик у мушлю. Це була не осоружна, гнітюча порожнеча, як у нас, котру ми наповнювали хто чим — хто страхом, хто млявим гнівом, а хто пустослів'ям. Він свою порожнечу залишав вільною. Цим відрізнявся від нас. Барабан звучить

порожній, а набитий лахміттям — глухне. Лінева Пустота була цариною неприсутності, необтяженості, недоторканності. Затишне кубельце духу, в яке не проникали ні солдатські знегоди, ні буденні клопоти, ні жура, що черваком жере серця. А що вже казати про студінь, про воші і голод...

Ми мали Ліня за пuste місце, а він і справді перебував у пустоті легкості. *Легкість серця для таких людей важливіша за твердість м'язів, широку кість і тягар корисних речей, які ми громадимо собі впродовж життя. Легкість для Ліня була навіть у виборі зброї, щоб і руку зайвий раз не обтяжувати. Інколи мені здається, що й палицю він носив лише про людське око. А перемогти міг і без неї.*

Якщо, звісно, йому була потрібна ця перемога. В чому я маю сумнів.

Так я міркую нині. Та з ким про це поговориш у чотири ока, душа в душу? Якби поряд був Гречин. Я навіть здогадуюся, що б він міг сказати — чоловік, що називав себе буквою Епсилон.

Меч належить одній людині й убиває одну людину. Чаша належить одній людині, але з неї можуть напитися декілька людей. Монета теж належить одній людині, але в дбайливій руці послужить багатьом, помножить мечі й чаші, та

й сама помножиться.

Якщо ти вродився з насінини войовничості, то можеш у лінощах скніти весь вік, можеш спати собі, але бряжчання зброї вмить пробудить тебе. І ти піднімешся, як стій, оголяючи нерви свого духу і свій меч. І в бою ти відновишся, а меч твій нагостриться. Навіть якщо він дерев'яний. Бо справа не в матеріалі, з якого він роблений. Справа в матеріалі, з якого правлений ти — воїн. Перст війни на тобі.

Якщо ж на твоїй руці золота печать, то може долоня бути твердою від мозолів, як кінське сідло, можеш ти бути зноском приміського вертону, байстрюком з попелу й тирси, — твоє серце втішатимуть не шабельні згуки, не нути гусель, не бемкання дзвонів, а тихий, таємничий подзвін крейцерів у прохолодній скрині. Бо в тій скрині приховані і війни, і музика, і храмини. Весь білий світ уміщається в цьому темному нутрі.

До чого я хилю? Ота пригода під Білгородом мимоволі застряла в моїй голові, як застряють цінні окрушини на решеті золотаря. Весь час я добуваю їх звідти, обмацую, зважую, а далі відливаю в якесь позитне діло. Так я вдома скликав ліпших мурників і пічників і розповів їм про свій задум. Лише в двох засвітилися очі, але й цього достатньо. Я звик до людського маловірства. Вони вимурували

казан за моїм начерком, а середину обкували залізом. Тоді взялися за стіни. Чим довша люлька, тим ліпша тяга, міркував я. Стіни, з покою до покою, порожнили борознами, щоб дим міг вільно собі снувати аж до комина, до якого вже доходив ледь теплим, устигши віддати тепло кам'яниці. Ще більше чудувалася челядь, коли ми затопили оту піч. Я велів підмести двір і дровітню, обрізати дерева, а з хлівів нести потеруху. Усе це засипали в залізний бубен і запалили. Під вечір хижа нагрілася рівним благим теплом. А в піч до ранку й заглядати нічого, воно собі тліло й тліло — сміття. Я й сусідам сказав: тепер своє сміття несіть сюди. Усе, що горить і не горить, те, що дотепер у Латорицю скидали.

Направду мій осідок обігрівався сміттям і навіть поміями, усім, що прибирали з берега ріки від млина до Черленої корчми. Бувало, тиждень піч не розпалювали, а від казана з непотребом цідилося літепло, якого було доста для хатнього затишку. Жона в лежниці тулилася до теплої стіни більше, ніж до мене. Я ж люблю холод, свіжість. Що ще чекати від того, хто зріс на семи вітрах.

Тоді я увільнив служника, що стояв при грубах, і відрядив його опоряджати церковне дворище. А дрова, заготовлені на зиму, відвіз до школи.

Прихитрившись, я пустив змійкою цівки і в

городець, під грядки. А згори накрив їх стрішками з вистрижених кролячих шкур, аби сонце пробивалося. Надворі сніжило, а в моїй теплиці яскріла зеленина і земля смачно парувала. На великоднє розговіння я поклав на архієрейський стіл кошарик зеленої цибулі, салати, кропу й повне сито огірочків-мізинців. Було з чого дивуватися на гостині.

Вуличних поголосів теж вистачало. Приносила їх з торжища кухарка. «Пан Кутьо візьме хосен навіть із собачого лайна!» «Золотар є золотар, циганам тепер у місті немає що робити. Все він підбирає». «Переповіш, Гафіє, газді най прийде і мій будар почистити».

Я знаю, це не злоба їхніми язиками обертає, то плеще з них голоштанна веселість. Ачей не забули вошиві мудраки, з чого я вчив їх хижі ліпити, коли сім літ тому Латориця в перші зазимки понесла цілу вулицю. Ледве худобу відтягли. І стали чорним згарищем на білім снігу, з дітьми на руках і з упованням в очах. От і маєте те, що накликали! Доки вам, маловіри, можна заказувати не довбати камінь з дамби, не копати піщані ями в берегах, не рубати хащу над потічками?! Доки ліпити будете халупи з глини на глині?! Та ще й на самих закрайках, аби нужників не треба робити, аби сикати прямо в воду, аби не копати колодязів, а просто з берега черпати — і худобі на пійло, і собі

на юшку. Нерозумне, недбайливе плем'я! Не порадившись із головою, руками все хапають...

Постояли, постогнали та й вирядили до мене влєсливого Йошку.

«Господь покарав нас, солодкий паночку».

«Виджу, — сказав я, — але ж я не піп. Ви до церкви йдіть».

«Ріка все забрала у нас, і твої позики теж. Голі ми чисто, що з нас тепер візьмеш?»

«Правда твоя, Йошку: нічого з голого не візьмеш».

«Тоді хоч шкури наші візьми. Твої ми цілком. Роби з нами, що хочеш», — правив далі хитрий чоловік.

«Е ні, братику, робити з вами я нічого не буду. Самі робити будете».

«Ми б і раді прислужити, пане, та зима зазирає в діри. А дехто й шапку не встиг ухопити».

«Нічого, Йошку, зігрієтесь. Хто робить, той голий не ходить».

Загад діло справує. Я послав кметя до своїх цеховиків за сокирами й пилами, і нужденна череда людей і тварин потяглася до Сорочого ліска. Його я виміняв колись у графа на бруківку зі своєї каменоломні в Шелестові — він її стелив на майданах у Відні. Прийшли, стали. Дерева сіяли на сиротинну громаду останнє листя, тверде, як бляха. Хтось підняв жолудь і підніс до рота, щоб

заживитися.

«Тут маєте свою нову вулицю, — сказав я. — Поселяйтеся».

Перезириалися лячно, як загнані звірі.

На один дух ми перетяли узлісок шнурами, так, аби кожній родині припало чотири дерева на шість-сім ступнів одне від одного. Шваби колись міряно садили ліс. Люди взялися за роботу нараз і мовчки. Заговорили сокири, загули пили. Сорочі гнізда падали, як шапки з верховіття.

Робили і вдень і вночі, присвічували ватрами. Час не віл, його не прив'яжеш. А сніжок, що сіявся за коміри, лише підганяв робітників. Дерев падрізали на висоті в півтора зроста найвищого чоловіка. Станали їх так, аби стовбури падали навхрест. Для цього я зумисне покликав дереводіла з Визниці. Він так цілив, що крони входили одна в одну, як пальці рук у замок, коли хочеш напиться з криниці. Їх ув'язували гужовками з лика, а зайве паліччя відсікали. Так, що на чотирьох живих стовпах робився дах. Жони з дітьми теж не сиділи — різали в заплавах очерет і тут же пластали його на покрівлю. Товстіше встелиться — тепліше буде, радили дідове. Мали роботу й вони — обкурювали стовпи, аби дерево далі не йшло в ріст і не бралось черваком.

Прийшла черга й до стін. Колись у Волохії я видів, як їх плетуть із верболозу, а затим

обмащують глиною. На Каріці, за монастирем, знайшли глевку черленицю. Згори палили вогні, щоб земля попустила й прийняла воду для замісів. Глина впереміш із солом'яною січкою добре бралася до плетенки, тверділа за руками. Хижки виходили, як коші. Може, десь кривенькі, та не мусить бути рівно — аби живно! Розпалені всередині вогнища просушували стіни, наповнювали їх першим теплом.

Я послав на лісну вуличку віз, аби в кожному хижку занесли по міщаті муки й картоплі, бутлик олії і плат капусти. Аби люди мали з чим у зиму зайти.

Не минув і тиждень після повені, як отець Данило кропив ті поселі йорданом і креслив нігтем хрестики на глині. Благословив їх, а новосели на мене обзиралися:

«Пане Кутьо, скажіть нам щось і ви на поріг».

«Що тут казати. Живіть і не бідкайтесь, не підгодовуйте біду».

Ще й на інше їх напоумив: збирати за худобою свіжі кізяки і мастити стіни поверх глини. Для пушого тепла. Й не лінуватися, бо та кірка вбереже їх гніздовища від студені.

«А псяче лайно теж збирати?» — питали мене. — «Всяке збирати», — відказував я. Люди відходили трішки, притлумлювали горе, вже фіглювали. І я не сердився.

Пан Кутьо — так вони називають мене. По-нашому це Пес. Хіба я можу сердитись? Назвисько це не найгірше. А головне — заслужене.

* * *

Народила мене, як і всіх, жінка, та матері я не мав. А про вітця грішно й казати. Ніхто його не вирахував. А може, він був і не один.

По Юрію, коли об'ярювалася вже вся біднота й удовиці, заїздив до Мукачева циркус. Бургомістер не пускав їх фіглярити на Піяц, то вони напинали шатро з барвистих пеленок на березі Латориці, коло винарні «Молоко русалки». І завгура, що кликала сюди малого й старого, легкодухого й поважного, починалася. Був там мізерний зморщений карлик, що мав коліщата на ступнях, на колінах і на гузиці. Він качулявся на них між ногами людей, як навісний, ще й на стіни злітав. Був ще хирляк із качиним носом і з дірками в щоках. Крізь них дзюрив водою на п'ять ступнів довкола — жони аж пищали. А голомозий кротон брав на горба дошку і на неї всідалися всі доброхотці. Витягував пальцями з одвірка забитий цвях. Піднімав навершеного воза, а якось, казали, ударом п'ястука повалив вола.

Все це кожного разу дивувало й веселило челядь, та всі чекали прикінечного видава. Коли на

обзир винесуть кошарку з дівчиною-змією. Вона лежала карічкою, як ковбаска на сковорідці. Тіло намащене зеленуватою грецькою оливою, волосся прилизане, лише чілочка здіймалася золотавою корункою. Чисто як у гадин, що водяться коло Обавського Каменя. Дівча було голе, срамоту ледь прикривала тоненька платинка, що шнурком оперізувала стан, малим товщій за той шнурок. У соски гострих груденят і в пупок було засилено крихітні срібні дзвіночки. Великі сірjаво-сині очі (такі і в мене) скліли в нерухомості. Повіки її не кліпали.

Та ось циганчук торгнув бубон — і шийка змії здригнулася, дрібні брижі перебігли шкірою. Вузькі бліді губи розтулилися і звідти стрільнув роздвоєний язичок, зателіпався, як у правдешньої змійки. Шия видовжилася, і жало торкнулося чінговика на циці, на одній, на другій, на пупі. Масну смердючу тишу корчми перетяв чистий подзвін: «цінь-дзінь...цень-дзень...цюнь-дзюнь...» Людська гуща заревіла з утіхи й тісніше згромадилася довкола кошика. Хтось потягнувся рукою, та довгий батіжок кротона обпik йому пальці.

Вкопали сторчма струганий стовпець, і дівчина умліока звилася на вершечок. Закрутилася обручем круг стовпа, вигиналася в коромисло, на одній нозі танцювала під лампою, ламала

натроє-начетверо свою безкісткову плоть. І в такт її дивовижних хилитань упліталися срібні нути: «цінь-дзінь...цень-дзень...цюнь-дзюнь...»

Сипалися, ніби монети, на задерті голови присоловілого юрмища.

Затим вона сповзла долі й ігрище продовжилося. Заголосили, хто хоче зловити змію. Позивач кинув до кротонового клібана гріш і розчепіреними п'ятірнями став загібати в'юнке тіло. Та де там, кожної проби лишався ні з чим. Двоє торгашів заповзялися накрити її своїми сердаками й притиснути ногами. Але дівча вислизнуло, як вуж з-під лопуха. Давидківський рибар мав при собі сіть. Приноровився й заплутав нею зміючку. Якийсь візник кинувся йому на поміч, аби пов'язати невтримну віжками. Смішні людкове: якщо та знайшла шпарину в неводі, то який ремінь її припне. У кротонів капелюш дзенькали й дзенькали копійчата, але втіху не заробив собі ніхто. Нещасного, кажуть, змія й на коні вкусить, а в руки не дасться.

Корчма гула, як бджолина борть у маю. Дзюрчало дешеве вино в пугари, цідилася сливова паленка. Жіноча голизна розпалювала чоловіцьку спрагу. Марно домагалися спритники втамувати її бодай рукою. Така нагода приборігалася на вечір, і не для простолюду. Під стріхою «Молока русалки» була картярня, де збиралася військова старшина,

цеховики, крамарі, а бувало, що й попик якийсь зтягнеться, віддаючи кесарю кесарева. Коли картярі добре вже розігріються винцем і гріховним дільцем, притлумлювали лампу і розгрібали стіл. На східцях чулося гупання кованих чобіт кротона. Він ніс перед собою сувій єдвабу, а в ньому — дівчина-змія. На пурпурному полотнищі вона тепер лежала біла, як болотна лілея, і так же тривожно пахла. На пальцях рук і ніг були нанизані персні — мідні, скляні, кістяні, дерев'яні. А на зап'ястях і щиколотках коливалися кільця-бранзулетки. Накучерявлене волосся ряхтіло золотими крихтами.

Вона й зараз лежала непорушно, з некліпними очима й завмерлими грудьми. Та ось притюпав карлик, набрав жменю яблуневого цвіту з тареля і сипонув на неї. Тільце стрепенулося, наче під живою водою, дзенькнули бранзулетки, зацокали персні, озвалися дзвіночки. Пелюстини квіту змагалися з шовком дівочої шкіри. Сороміцьке видиво одною мірою притягло очі гультяїв. У другому тарелі були перші ягоди з теплого боку Мужіївської гори. Карлик став на перевернуту бочку і поклав ягідку між грудей дівчини. Вона сягнула двійчастим язичком, підділа ягоду і втягнула до рота. Весело тенькнули дзвіночки.

«Хто хоче купити й собі ягоду?» — загугнів кротон.

Карлик розкладав полуниці по випростаному

дівочому тілу — на повіки, на губи, на шию, на груди, між реберцят, на пупок і марусин поясок, рожевою підковою обклав лоно. В затхлій картярні запахло ярим садом. Піднесли мисочку з товченою чорницею, і блазень устромив до неї свій гострий пташиний кіготь. Біля кожної ягоди він виписував цифру. Здушений гомін перебіг залогою. Що більше знижались ягоди від лица додолу, то дорожчали. Хтось хіхікнув: «Малий золотник, та коштовний».

«Двері в рай відчиняє щедрість, панове», — щирив зморщений рот карлик.

Та чоловіцтво не треба було припрошувати. Чинно клали на таріль оголошену монету, витирали губи й тяглися до своєї ягоди, при тому чоломкали з присмоктом і тільце. Хтось у жолобок біля пупка підлив собі ще й вина. Інші теж загалайкали, розказали й для них нести кухлі з питвом. Засовгали об сукно гамани. Коли в голові поселяється хіть, розум відходить. Полуничні цілунки під регіт громади звучали частіше, і за кожним подячно дзенькав срібний дзвіночок. Карлик пританцьовував на бочці й виводив на дівочій шкірі нові й нові цифри, що темніли зміїними розписами, доки їх не злизували гарячі язика, голодні плоти.

А далі було таке, про що мені не те що писати, але й говорити не бажиться. Не знаю, наскільки правдиво повідає вдовиця Влена, до котрої

стягуються всі окружні брехні, та мушу їй вірити. Бо іншого передання не маю.

Одні картярі впивалися, другі виходили з порожніми кишнями, третіх волочили домів роз'ятрені супружниці, проте були й такі, котрі навелично крутили перед карликом барвистим папірцем і влесливо шепотіли: «Мій полоз хотів би спізнатися з твоєю зміючкою. Благослови, няню». Очиці дрібного виродка зважували суму, рот кривився. Але хто багато просить, той з базару назад носить. Гендль звершувався, дівчину згортали в покривало й відносили до сусідньої комірчини. Вона ставала знову безживною, як мідянка на студеному камені. Жили лише дзвіночки на її податливому тілі. Вони гомоніли навіть крізь дубові стіни...

Дівчина-змія була моєю мамкою.

Влена якось переповіла мені її планиду. Дитина знайшлася в газди у Лавках. Це маленьке сільце за Ловачкою. Там вирощують виноград опорто з дрібними бумбульками, печуть крумплі і яйця в попелі з лози, а дівчата вечорами тягнуть на містках журні співанки.

Плавле кача, плавле,
Само собі кряче,
Мамка ня втопила,
Тепер за мнов плаче.

Не плач, мамко, не плач,
Бо вже тепер годі,
Кой-ись ня втопила
В каламутній воді.

Дітвачка народилася якоюсь несправною. Виглядало, що не має кісток. Тільце подавалося й тягнулося, як драгли. Куди рученя чи ноженя обернуть, там і залишається. До того ще й очі не стулялися, ніби повічки приросли до брів. Зайвий раз на калічку не кортіло глянути, а вона зорить за тобою невсипно — і вдень і вночі. Аж страхи брали. Ворожка Бумбаня нашептала, що коли жона ходила в тяжі, зірвала ягоду зі зміїним сім'ям. От і посіялося в ній. Мати аж приніміла зо страху, що народила. Розсудила, що треба позбутися того виплодка. Але губити живу душу грішно, то вона, коли прала покрівці, пустила кошик з дитиною за водою. А нижче циган купав кобилу. Узрів, що добро пливе. Поклав кошарик на воза. У кого нічого немає, той нічого й не втрачає. Вдома циганчатам буде бавка. Де шість ротів, там і сьомий. Дома циганка роздивилася дитинча і сказала: «Воно не з м'яса, а з воску. Може, це й ліпше, бо віск дорожчий за м'ясо. Дочекаємося, коли приїде циркус».

Циркус навернувся в Мукачево другої весни. І кротон, мовчазний і добродушний чоловік, викупив

у цигана «гумового» назимка за три лікті полотна і десяток підків, які він згинав і розгинав на показію людям. Карлик вимуштував дівчатко в лицедійку. Та ще й яку! На дівку-змію радо ходили випулюватися і в Сукмарі, і в Доброчині, і на Словаках, і в Кросні, і в Сербії, і по волоських схилах, і навіть у хмурому Лембергу. Та бодай раз у році вело її серце сюди — на угринське перепуття, де в долонях теплих горбів пригрілося Мукачево, промите Латорицею, що колись таки не забрала її в засвіти, а винесла в світи пречудні.

З роками падав на силі кротон, тратив голос карлик. А чоловік з дірками в щоках шкодував порскати вином на публіку, радше ковтав його. Дійшло до того, що циркус тримався на вутлих плечах дівчини-змії. Її тілом тримався.

Одної ярі, як завжди, стали вони в Мукачеві. Та Змія вже не крутилася обручем. Обтяжував її живіт. Якоїсь ночі в першу косовицю комедіанти нишком згорнули шатро і звітрилися, не заплативши Мордкові за винайняте місце. А вагітну дівицю залишили на бабу Влену, що обмітала тут робітні двори за тріски й дрівця. Вона й прийняла дочасно сиротя від сердешної. Вузькі стегна не були придатні до дітородження. Най хоч небо буде до неї прихильним, бо земного притулку вона так і не зазнала. Цвинтарний сторож затявся копати яму в затинні. А дяк і слухати не хотів про читання над

блудницею. Зговорилися з якимось пропийдухом, і той поночі спустив тіло у воду. Випив зароблену квартиру і перехрестив плесо: «Пливи з миром. Треба з чогось і риби жити».

Я так думаю: кого має вода забрати, того забере. Чи за життя, чи по ньому. Після того як до мене дійшла ця притча, Латориця мені стала ще ближчою. Люблю з псом обходити береги, аби на привіллї дати серцю відпругу й освіжити голову. Думаю своє, а очі зазирають у глибінь, хапають корчі, каміння, трав'яні бороди. Неначе хочуть щось узріти знайоме, рідне, зустрітися з всевидячими очима. А вуха вслухаються в хлюпїт, у шум перекату — хтось кличе, хтось говорить, хтось щось просить.

Ріка розмовляє зі мною. Ріка має що розповісти мені. Вона принесла мені матір, вона й забрала її.

* * *

Уже рік, як Мукачевом кубляться підшепти: Криничар буде бити новий міст. Звідтоді як мав я бесїду з драгоманом від затопельників, яких прихистив під Сорочою горою, люди перезимували, обжилися, обсіялися. Послали до мене хитрого Йошка з поклоном.

«Усе в нас слава Богу, пане. Все, як у людей.

Але чим ми віддячимо тобі за милість?»

«Ти ж знаєш, Йошку, що я ні від кого не чекаю віддяк. Я від людей чекаю роботи».

«Кажі, ми відробимо».

«Поможете покласти новий міст».

«Добре, пане, ми зробимо це для тебе».

«Не для мене — для себе і для своїх дітей, онуків. Залишите їм міст, як лишають по собі тестамент».

Йошко цірив дрібні, як дикий часник, зуби:

«Красно говориш, пане. Добре, коли є що залишати».

«Залишати завжди є що. Хіба тобі не лишають увесь світ ті, що відходять? Тож і ти його залишай, але хоч на мізерію ліпшим, бодай на гірчичну зернину багатшим».

Йошко, всміхаючись потайній гадці, писав писком постола по піску. А відтак видихнув з повного серця:

«За що я честую тебе — за те, що грошва тобі не заплудила очей і не заглушила серця. За це тобі й Господь помагає, ласкавий пане».

«Е-е, ти знаєш, Йошку, який я пан. Хіба що пан своїм рукам і голові».

«Воно так, бджола знає, з яких косиць мед збирати... Тож чекаємо твого розказу до роботи. Дай вже нам свій борг скинути з горба».

«Почекай, Йошку, я ще не вибрав місце. Не

можу вибрати і край».

«Не гризися, господине, сліпому бузькові гніздо в'є Бог».

Направду я не знав, де мостити. Чи не щодня місив ногами береги і не міг вибрати місця. Дослухався ріки, а вона легковажно шуміла, пересміюючи людський говір: «Криничан буде бити міст. Мі-і-іст, мі-і-і-іст, мі-і-і-і-іст...»

Криничан — моє прилюдне ймення. Це від давнього мого ремесла. Чужі люди так мене й прописали в паперах.

Ні, я не спішив. Те, що належиться зловити, не вислизне з твоєї верші. Я чекав знака. Тут знак мав бути осібний. *Бо кожній намітці — своя мітка. Дорогу мостять за протоптами звірів. Травиця підказує, де копати колодязь. Птиці й комашня покажуть знатнику грибні і ягідні місця. Кроти значать родючу землю. Пронозливий ловець читає кору дерев, аби вийти на дичину.*

З мостами по-іншому. Тут я виглядав незвичні прикмети. І таки дочекався свого. Ачей то була підказка від самої матері. Паркої днини ми з Рябим зійшли з греблі і розгарячений пес забіг у мілководдя. Я теж роззுவся, почепив наплічник на корчوماху. Це потривожило змію, що зачайлася там. А коло неї менша — як дощовий червак. Миттю вони затаглися в лопухи, а за хвилю вигулькнули на піщаній обмілині і поповзли в бік мого пса. Рябий

наїжився, загарчав. Голосом я стримав його, а сам пішов назирці. Змії обачно обійшли пса і сповзли до води. Тоді я узрів ніколи досі не бачене. Стара взяла гаденя в писок і пустилася вплав. Лише голівка з жовтими вухами похитувалася на плесі і поблискували бурштинові намистини вічок.

Мамко солодка, змія пливла неначе в жолобі, що протинав течію. Бистрина чомусь тут гасла, впокорювалася, ніби припадала на короткий спочинок. Так ось чому хитра гадина навіть пса не побоялася, добираючись до місця лагідної переправи! І показала його мені. Це був очікуваний знак.

Про яву на Латориці я розповів Олені. Стара, трясучи зіжмаканим волом, виповіла:

«То нагадала про себе нещасниця. Треба якось упокоїти її стражденну душу».

«Як?»

«Вели зарізати черленого когута, хай прив'яжуть йому до лапки стару підкову і кинуть у воду на тому місці. Аби вона не журилася, що коли прийде страшний суд, її ніхто не розбудить».

Я дав розказ це вчинити, нехай то буде першою моєю жертвою ріці, чий спокій я мав намір невдовзі порушити. Я звик до дивних бабиних рад. Усі її толкування були якісь викривлені, як і очі — одне дивилося в небо, друге в землю. На Турянщині, де вона змалечку

наймитувала, порала в газди грядки і водночас стерегла, щоб коршак не забрав курятко. Одним оком пантрувала землю, другим — небесний овид. А вночі пряла при скіпці й стежила за дитиною в колисці. Так очі й викривилися. «То на добре, — смішувала вона. — Бо одні люди зазвичай вдивляються в землю, а інші в небо. Тобто лише півсвіту видять. А я — цілий світ».

Таким викривленим, двомірним зором вона справді добачала те, що інші не підмічали чи проминали. І на все мала свій несподіваний присуд. *Сонячний промінь, що переломлюється крізь краплину, має більшу силу*. Тому я й слухав бабу Влену, другу матір свою. Я до багатьох прислухаюся — чотири ока ліпше видять, як двійко. Я слухаю не тільки людей, а й поривний вітер, що розповідає історію цього світу. Бо я виучень Грека.

«Ліпше розмисел, як замисел», — приповідав Гречин. І я йшов за його словами.

Розпитав і бувалих рибарів про значене змією місце. Так, потверджували вони, це Дикий Брід, мертва для риболовлі царина. Ріка тут ламається, має глибинне коліно. І риба це чує, тут вона спочиває і гзиться в любощах. Можеш і не потикатися з вудами й ятерами. Темне місце, сюди й потопельників прибиває. А чому зветься Диким Бродом — про це ліпше знає дідо Жига, що мешкає

на два перемети вище.

Діймав я цікавістю і старого маляра. І той, як завжди, скупю наточуючи безбарвні слова (бо барви беріг для своїх дощечок і полотен), повідав мені дивний переказ. Коли мадяри перевалили через Карпатський хребет і продерлися через сольвівські хащі, то відкрилася їм пречудова долина. Повноводна тиха ріка обнімала її широкими синіми рукавами. І кліпали до сонця облатки чистих озер, повних риби, птиці і рудих щурів. На вольних обширах паслися тучні табуни турів, буйволів і кіз. Тугі трави сягали їм під груди. Дикі винні лози густою павутиною обплітали припутні акації. Тисові дерева зеленими списами пробивали небо, а дубники сіяли стільки жолудів, що дикі свині спали на них, як на рині. Ласкаве сонце ряхтіло на збруї кудлатих коней кочівників і по-домашньому сюрчали маленькі коники в траві. Дику красу пом'якшували співом птиці.

Міднолиций вождь з рідкими вусами підвівся в стременах і радісно гойкнув: «Ось ми й прийшли! Тут наша нова батьківщина».

Зачувши свіже м'ясо, перші комонники з гелготом понеслися на лагідну дичину. Здригнулися стада, тривожно затрубили вожаки-ватаги, скликаючи худобу в ряди, і з безумним тупотом кинулися до ріки. Живими вервечками попливли на рятівний берег. Лучники пускали їм навздогін

стріли, кидали зашморги і витягували звірів на тверде. А інших, підстрелених, несла Латориця, і хвилі злизували густу кров. Порятована дичина поховалася в Чорному Мочарі, за Макаровим та Пістрявим хуторами. З тих часів і означили те місце Диким Бродом. Таку казанку донесли старі людове. Жига ще підмітив, що лід у цьому місці дає першу тріщину, а замерзає воно найпізніше — качки тут сидять у проталинах аж до Водохреща.

Я й сам міряв той брід, легкими махами, як у дитинстві, перепливав його. Здавалося, що вода по правді тут м'якша, тепліша. А дно твердіше. «Тут і городити», — мовив я сам до себе. На Успенському храмі бомкнув дзвін і відлуння протяло вечірню тишу і лягло на плесо. «Ще одне потвердження», — подумав я. Дзвін я привіз із Дрогобича, звідки ходом уславлений звіддар Юрко Котермак.

То було вліті. А під кінець зими, напродив кріпкої цього року, Латориця відкрила мені своє серце. Вранці я повів майстра Рахунека на те місце, аби робити перший начерк. Ще позавчора ріка була скута кригою. А вночі проти Стрітєння лід рушив, обдираючи гострими боками прибережні вільхи. Ми розмовляли на березі, мороз стягував губи, а вітер зривав слова і сердито жбухав ними в нурт льодоходу. Вода посеред Латориці впала й вивільнила верболози. На прутики начепилося листя й ганчір'я, все це строкато тріпотіло на вітрі

— як списи давнього мадярського війська. То оголилася перша ополонка на Дикому броді. Вона була схожа на велике срібне серце.

«Дивися», — показав я Рахунеку.

«Що?»

«Серце Латориці».

Останні мої сумніви скресли з тим льодом. Я виносив у собі цей міст, як корова теля.

Мій дорогий терпеливцю, той, хто зчитує ці рядки, мої карби пам'яті. Нехай не дивує тебе, що мої думки скачуть на папері, як блохи на вереті. Люди одне на одного схожі, та характери у всіх різні. В мене життя кроїлося пасмами, так я й приймати його звук, так і думати навчився.

Гречин повчав: хочеш дотягнутися до чогось вищого, спустися перше до самого себе. Це я і роблю в своїх записах — до глибини криничної спускаюся, з якої, як відомо, найліпше видно звізди.

Але копання криниць дає й інший хосен. Добуваючись до глибокої води, можеш натрапити на доброжитності — на розписане прожилками каміння, на золотий пісочок, вапно, вугілля чи й скарб. Як під Хотином, коли я копав для братства під насипною горою колодязь, то напав на крицевий меч, срібну кольчугу і надломлений хрест із трьома смарагдами. Печерний книжник, якому показали знахідки, назвав їх гостинцем із руської

давнини. «Лише з-під землі нам відкриваються ті правічні часи, через такі реліквії, як ці. Хтозна, може вони від самого якогось князя...»

До чого я веду. Все, що людина робить, вона робить для себе. Але те, що потрібно їй, здобудеться й іншим. У цьому полягає таїна ділення. Думка, як і монета, борзо обертається. Якщо поділишся помічною радою, вона проросте й дасть плід, помножитьься. Гріх талан закопувати в землю, про це і в Письмі казано. Через те і вдався я до писання. Щоденно в благий час вечірній муштрую перо. Таким робом вирівнюю мислі сам перед собою, а заднім умом припускаю, що, може, ця сповідь знадобиться ще комусь. Якби ж то так.

Ще замолоду насмілився я відкритися Божому Симкові:

«Маю свербіж до писання, отче».

«Хвалю», — ворухнув він сірими губами.

«Вас це не дивує?»

«Ні. Якщо нам дано букви, то мають бути й ті, хто з букв складає слова, а слова верстає в ряди».

«Але ж, отче, є одна притичина: писати мені кортить, та я не знаю як».

«Ніхто не знає. Наш Учитель цього також не вчив. Лише раз написав щось ціпком на піску, та коли підійшли апостоли, — нараз затоптав напис».

«Тож як мені писати?»

«Мабуть, так, як нашіптує серце».

«Не знаю. Моє серце скулюється зо страху, коли сідаю за чистий папір».

«Нічого, то від його незайманості. *Пиши так, наче розмовляєш із найближчою людиною*».

Ота настанова залягла мені глибоко в голові. Так я й пишу. Серце моє набігалосся за життя і тепер за цим заняттям поволі випростується, м'якне.

Дорогий читальнику, наберися неспішності, як я зараз. Будь терплячим, як криничар, що довбає колодязь у кременному перелозі. І матимеш відплату. Зчитуючи попасом мої душевні повір'яння, мої життєві зарубки, дійдеш і до головного. Я відкрию тобі секрет — як здобути те, чого домагаються всі — *багатство*. Я відкрию тобі принаду двох головних свобод — свободи від страху і свободи від злиднів. Бо лише ці дві свободи владні привести до того, що керує світом і людьми — до *грошей*.

І ось тобі мої перші двойко секретів:

Щастя не спускається в коші з неба.

У випадковому багатстві щастя немає.

Батьку мій небесний, не прошу в тебе дарунка ціннішого — лишень змогу бодай на часину вернутися в дитинство. Там, де грають на гусельках цвіркуни, де липи скапують медом, де горлиці п'ють з моїх долоньок, де можна наїстися солодом косиць, де літня днина тягнеться як рік, де тернини пробивають п'яти аж до серця, а твердолобі хрущі гупають у твої груденята так, що завмирає дух... Там і досі моє серце. Світку короткий дівчачий, звідки в тебе стільки світлості й ніжності, аби наповнити ними порожність цілого віку?!

...Ціркус пішов з нашого города назавжди, залишивши йому мене як данину. І то, либонь, був останній трюк скоморохів, бо звістки про них сюди більше не долинали. Зате на бабу Влену (вона ще тоді бабою не була) впала біда чорна. Сама прибудна, що ледве зліпила глинянку на задвірках робітень, а тут ще семимісячний сирітський доважок, чужий рот. Та ще яка чудь: вуха гострі й лапаті, волосся шерститься, а ноги, як корчулі, загнуті до чола. Аби їх вирівняти, треба прив'язувати. Двірна челядь позирає — хреститься: «Зміїний зносок. Ліпше б уже на світ не начадався». Інші підшіптували: «Не будь дурна, Влено, не зав'язуй собі ним світ. З гріхом прийшло — з гріхом хай іде».

А я жив. Божим духом жив, бо що могла дати мені нещасна вдовиця, котра не кожного дня мала й собі щось заколотити в горнятку. Бігала на ринок, просилася витирати молочні столи. А з тим, що набиралося в полотнинку, бігла домів і скапувала мені в ротеня. Коли не було що цяпати, заварювала лободу й торішне квасолиння з чужих городів, вмочувала палець і давала мені ссати. Бувало, за возом ішла не одну годину — може, щось упаде з нього. Або знайде під корчмою відрубану голову куриці чи рибини. Доки ранні пси не винюхали.

Про псів — окрема бесіда. Повінь тої весни зайшла велика. Раз у сім-десять років потопи мордували Мукачево. Простолюд і вояцтво зігнали мостити греблю, одні носили в'язанки паліччя, інші тягали тайстри з піском. Наскочила вода і в кліп ока злизала їх загати, відрізала Росвигово від камінного города, а з ним і робутніх людей. П'ять днів ті перечікували водопілля в ліщинниках, доки наладять пором. Влена страшною гадкою літала через ріку — чи вже затих дітвак, чи вже посинів, чи вже щурі взялися за нього? Недобрим часом прийшло, недобрим і пішло...

Коли верталася, снувала іншу журу: прикопати його за греблю під тополями (там м'який піщаник), чи пустити по воді, нехай пливе за матір'ю. Воно так, треба з чогось і рибі жити.

Прийшла на дворище і обмерла. Очі

напудилися більше, ніж коли Латориця міст забрала, а на ньому вози з людьми, що втікали від напасті в гори. Я на той час уже повзав. То, мабуть, про сиріт кажуть: на пожарищі трава росте скоро. Сидів голодний у хижці, дослухаючись до виття вітру, і сам ревів. Вітер дочувся і відчинив мені хлипкі двері. Мокре бур'янище обпекло холодом, і я поповз до тепла. Тепло було неподалік і пахло вогкою злежаною шерстю. Я вгніздився в нього і затих, як дитинча під материнським боком.

Влена знайшла мене в тріснутій бочці, де сука привела трійко щенят. Я лежав у смерековій стружці четвертим і ссав вимучене синє вим'я. Жінка хотіла відтягти мене, але сука грізно оскалилась. «А й правда, — подумала Влена, — що я покладу йому в рот». Саму хилитало з голоду. Там, на відрубі, вони животіли на самих орішках та кислицях. Та ще й намокли. Цілу ніч і цілий день Олену трясла пропасниця, кістки торохтіли одна об одну, товклися об тверду лавицю. Не до мене їй було. Якийсь тиждень я жирував на песььому молоці, вигрівався в м'якому кублі. Пробував перші зубенята на костомасі, яку притягла сука.

При столярнях сторож Пальо варив клей із кісток. Розводив його в мисці, підсипав толокна й носив той приварок Олені, бо мав до неї хіть. Моє раннє дитинство знало лише ті два запахи — собачий і кісткового варива, яким просякла наша

затхла куча. З ріки часом лоскітно тягло йодовою свіжістю, але нудний пах клею глушив її.

Коли Влена трохи віджила, Пальо дорікнув їй:

«Грішно дівка держати коло псів. Як не як, людське чадо».

«Як вийду з цієї болісті, похрещу його», — зареклася Влена.

«Я тебе за язик не тягнув, — полегшено видихнув Пальо. І щоб якось її підвеселити, сказав: — Чи знаєш, чому його пси прийняли? Бо в нього така ж поросль, як і в них. Кажуть, якщо в дівка на потилиці довга кіска, буде багатим».

Влена вимучено посміхнулася:

«Еге, великою нуждою владати буде».

«Не кажи, жоно. Я йому перст простягаю, а він його зубами. Чуєш, не рукою бере, а зубами. Хапкий, то добре. Бо цей світ зубами треба гризти».

«Похрещу, — шелестіла вустами, як сухим листом, хвора. — На Покрову й похрещу».

Та дяк відмахнувся від триба й цього разу. Зате старенький отець Николай несподівано згодився. Хитряк Пальо приніс на фару грабовий стільчик і свіжостругане коритце: «Це вам, отче, ноги парити після затяглого стояння на молебнях. А заодно в ньому й сиротюка скропите. Вже чуб на очі лізе, а живе, як збіща, без Божого хреста».

Так мене в тій довбанці з білої шовковиці й похрестили. І то була перша в моєму житті купіль.

Влена зрідка мене по тому мила в помийниці, щоб неврiкливим рiс. I це помагало. Тодi з хрестиком мiдним припечатали менi й iм'я — Овферiй. Досi не знаю, чи Николай вичовпав його в святцях, чи слабими очима щось наплутав? Уже звiдтодi я звикав брати, що давали. Якщо давали. Бо сирота, як мовиться, сам собi й пуповину обрiзає.

Вiд суки мене вiдлучили, але вiдiгнати вiд псiв не змогли. Це залишилося на все життя. Кажуть, миша пам'ятає нору, звiдки вилiзла. Свiт мене не приймав, люди сторонилися, а пси нараз прихистили, пригрiли, мали за свого. Скiлькох людей я стрiчав за життя, що були дурнiшими, нiкчемнiшими i злiшими за останнього шолудивого собаку. I скiлькох знаю поважних господарiв, якi не вартi нi щопти довiри й вiдданостi iх псiв.

Що це за дивнi iстоти! Самi без мислення, зате вгадують мислi твої. Безсловеснi, а розумiють тебе з пiвслова, з пiвзвука чи навiть з погляду. За подихом твоїм, за запахом шкiри чують стрiй твоєї душi, здогадуються про кожен твiй крок. То не ми доглядаємо iх, вони стережуть наше життя. Вiрний пес вiдчуває люблячого хазяїна за десятки верст, не їсть i не спить, коли не їсться й не спиться тому. Я не раз пiдмiчав, як мiй пес позiхає, коли позiхаю я, i смiється, коли погiдно менi на серцi.

Коли вже я торкнув цю явнiсть, мушу коротко

згадати про свого знайомого рибаря. Головно не стільки про нього, як про його пса. Отроком він купався в річці й зогледів, як з мосту хтось шупнув у воду грудку дрібних щенят. Доки Іванцьо, так його кликали, добіг до того місця, живим лишалось лише одне. Іванцьо песика вигодував із заячої лапки, мачав її в молоко і давав йому ссати. Всі довкола кляли нового пожилця. Хлопчище ховав його в корчах, крадькома тягав їдло, потрошив пташині гнізда. Помалу Дунчі виріс у грубого й хмурого вовчака. На чужака голос йому не треба було подавати, доста вицірити ікла і тріпнути лабою — аж порох курився! Зате з якою ласкавістю горнувся він до своїх, а про Іванця й казати нема що. Той наймитував у пана на дроварні, і пес щодня його проводжав на роботу і до вечора вірно чекав під деревом. Борони Боже комусь grimнути на хлопця — нараз чулося грізне гарчання. А ввечері вони ладком вертали домів.

Коли Іванця послали на румунський бік у хашу, Дунчі два тижні не підходив до миски з поміями. Лежав у лопухах і ні до кого не обзивався. Гадали, що здохне. І от прийшов чужий чоловік, став коло воріт. Дунчі скочив на нього і видер з рук тайстру, став колошматити пожитки, аж поки не вхопив Іванцеву хустинку з грошима для матері. Ледве видерли в нього з писка. А корм так і не брав ні від кого з рук, добував живу траву в

полях, хапав рибу на мілководді. Геть задичавів.

Іванцьові в лісі ногу перебило — та й по заробках. Шкутильгав із псом по берегах і призвичаївся до риболовлі. Мати знала: якщо Дунчі, що дрімав під горіхом, схоплювався до ворітничі, — можна класти в піч горнець, скоро син наспіє. Дунчі чув його за версту. Ще більша дивина чекала їх перегодом. Іванцьо змігся на човник, ходив з вершами по стариках і затонах. Вертався пізно. Вірно чекав його на березі Дунчі. Якраз на тому місці, де мали того вечора прибитися з човнами рибарі. Діти кушпелилися коло пса, знали, де виглядати своїх вітців. Хто йому про це говорив? Буває, Дунчі ще до вечірні тягнеться до ріки. І всі розуміють, що риба нині не бере, вернуться невідники рано і впорожні.

А якогось вечора пес аж сказився. Кидався берегом туди-сюди, завивав, журно тряс головою. Намерки лягали на плесо, а з промислу ніхто не вертався. Прирічанці вийшли на берег з лампами і с молоскипами, а Дунчі понуро поплівся домів. Тієї ночі рибарі не вернулися, на Зняцівському рукавищі їх погромили цигани, забрали улов і снасті, а самих потовкли кіллям. Але хто дав про це знати псові?!

Такі трапунки я годен переповідати безкінечно, та повість моя не про псів — про людей. Хоча що вони без нас, а ми без них? «Пес

пса впізнає», — зубоскалять і поза моїми плечима, коли вдираюся в чужі двори і відв'язую щеня з мотузка чи збиваю ланець з шиї озвірілого собачища. «Зараз тебе прив'яжу до кола — скусиш як це», — гиркаю до господаря. «Так вони зліші, пане. Сторож має бути злим», — виправдовується. «Злим, кажеш. То чому дався мені в голі руки твій злий сторож?» — «Ну-у, то ж ви єсьте, — бурчить уголос, а про себе: — Пес пса впізнає». Але кріпляться, не суперечать, бо в кожному другому дворі мені винні. Не я їм, а вони мені. Котрому назвисько припечатали — Кутьо. Пес. Що ж, я його легко ношу. Не так, як вони свої ланці несвободи, якими так радо діляться. З ріднею, з жонами, дітьми, навіть з довірливою звіриною. Назвав би їх *псами*, та недостойні того. Писячки!

За три найбільші ласки безмежно вдячний я Господу: за те, що народив мене людиною, а не твариною; за те, що народив мене русином; за те, що народив мене в Мукачеві. Бо тут мій новий Вавилон, осяйний мій Єрусалим. Тут моє глибоке закорінення і моя листата крона.

Правда, тоді, коли дістав я перше благословення в дерев'яних ночвах, цих кучерявих книжних слів я ще не знав. Їх мені й не бракло, барви й згуки довколишнього світу довго замінювали мені слова. Тримаючись за собачий

загрибок, несміло увійшов я в чрево города. Відкрилися кривуваті вулиці, зм'якшені порохом, соломою і здобрені кінськими кім'яками й помями, які газдині виплескували з вікон і дворів. Розверзлися темні й сморідні пащі дуфортів-дворищ, які ковтали поодиноких людей і навіть брички. Розпросторився синім бруком плац, оторочений коробицями будинків. Загалайка-запістрявіла торговиця, стягуючи людей, наче свіжий кізяк мух. Над усім цим зоддалік бовваніло маленьке дівоче груденя гори з камінним соском замку. І неспогадано виблискувала крізь мури й дерева ріка — як розлите й забуте на землі небо. Кликала, зачаровувала і в'язала до себе назавжди. Друга пуповина, котра не обрізається часом.

Після Влениної кучі і собачої буди мені відкрилися райські простори. Я спрагло обживав цей світ очима, руками, коліньми. Я ставав його живою крихтою, його писклявим суголоском. А позаяк нікому не було до мене діла, я від першого раннього скрипу коліс до першого нічного калатання сторожа валандався вуличками й берегами з такими ж голоштанниками.

Ніхто не має стільки клопотів на тривкий літній день, як безпритульний хлоп'як.

Пронизливо свистіти губами на два пальці і на кулак, пужаючи щурів на помийних ямах. Ляскати

пальцями, як циганський батіг-карбач. Стояти на голові, ходити на руках та колесом, стріляти з рогачки, лука і цівки з бузини, поціляти камінцем у бляшаного когута на каплиці. Ловити птиць на кінську волосину, гойдатися на вершечках диких черешень. Тягати з возів на ходу качани. Скакати з мосту і перепливати Латорицю, розпалювати ватру кремінцем і мохом, глушити каменем рибу, запікати в глині вкрадене курятко чи підбиту дику качку, непоміченим лазити між базарними столами. Чорнити сажею білизну дівкам, що перуть на Заброді. Ходити на вербових ходулях, викурювати лиса з нори і дерти пташині гнізда...

Я умів ще й обходитися з псами. Ганяв на них верхи, вчепившись у шерсть. А взимі запрягав у старе корито і шурхотів засніженими яругами. Та це дурущі, хоча дещо інше викликало в дівчорі не лише завидки, а й страх. Я міг заговорювати собак. Ми закрадалися до чийогось саду, я наввипередки, — і коли налітав скажений псисько, я простягав до нього руки і починав тихо говорити. Молов усе, що спливало на гадку. Важило, аби цей переказ був цікавим для мене самого і щоб голос був тягучий, з придихом і не вривався. Пес сідав на гузичник і завмирав. Посоловілі очі його некліпно зорили на мої губи, а з чорного писка точилася ниткою слина. Тим часом ватага шибеників теребила винниці й сади. Чим довшою була моя

собача казка, тим більша частка садовини мені припадалася.

Так я вчився заговорювати зуби, попервах собачі. З тих okazій, либонь, і зародилася хіть до писання. *Правда, говорити й писати — не одне. Для розлогих казань треба мати за душею тьму-тьменну словес, а для писання слід добирати їх скупю й місити густо, як гончар із жменьки землі ліпить красну корчагу, що потому аж дзвенить у руках. Письмо — хитромудра штука. Кортить написати много, але слів для цього зужити мало. Це як із грішми: можна мати їх густо, та обходитися малим. Що багатіший чоловік, тим суворішу міру мусить знати, сповідати спасенну самообмеженість.*

Про мою ворожбу з псами скоро дочулися господарі. Не один грозив Олені п'ястукком: «Я тому сучому синові ноги-руки покришу! Аби лише напав його десь». І Пальо гугнів п'яним ротом: «Урвитель росте, Влено, на твою голову. Давно час прибивати'го до якогось ремесла».

Як би не минути згадку про інше. *Коли пильніше придивитися до свого поступу, то збагнеш, що водить тебе якась таємнича рука. Направляє твої кроки, відкриває потрібні дороги, підтримує до потрібних людей. Пригадується, мав я вже тоді першу свою скарбничку, яку ховав у*

запічку. Там були гладенькі камінці, гудзики, горішки, скельця, квасолини, риб'ячий міхур, перо сойки, кінський зуб і навіть мідна бляшка з церковної лампи. Не було лишень грошей, жодної монетки. І я взявся це діло поправити.

Колись чув, як на базарі один низянин цоркав одна об одну глиняні люльки і гойкав: «Добра тяга, солодкий дим! Дзвенить, як залізо!» І тепер я знав, з чого буду правити гроші. Кружальця з глини виходили кривенькі й бліді. Тому я заповзявся їх підбарвити. Добре, що барва була під руками. На самих руках. Я здирав свої заструпавілі подряпини і кров'ю черленив ліпнину. Так вона більше скидалася на мідні гроші. Шкода лишень, що мало було ранок на тілі. Але то нич, буде й завтра день, і позавтра — будуть і свіжі рани.

Втішаючись своєю роботою, незчувся, як на мене впала гандрабата тінь, що пахла цибулею і злежаним сукном. Пси, що дрімали в попелі, винувато похнюпили голови. Пси добре чують, кого належить честувати. Був то високий сухаристий чоловік у чорному клібані і такому ж лайбику. Мав кудлату бороду й гострі, як акацієві шпички, очі. Нараз він пильно оглянув моє пописане ожиною тіло, а відтак стрілив очима на глиняні коржики.

«Що то є?»

«Гроші», — відповів я згорда.

«Гай-гай, виджу: це направду твої крєвні

гроші. А що будеш за них купувати?»

Я стенов плечима.

«Як хочеш, я дам тобі за цього крейцера печене яйце».

Я хотів, ще й як. Він дибав попереду, замкнувши руки на крижах, а я ніс за ним на розтуленій долоні глиняний гріш. Його вулиця променем лягала від ратуші, а дім з жовтого каменю вартували високі липи. Пан попросив мене відхилити ковану ворітницю. На лавиці сиділа бліда пістрякувата жона і їла черешні.

«Чуєш, Рифко, цей гойчук уміє робити гроші. Досі я гадав, що в Мукачеві лише я це годен робити. Виходить, маю змагальника».

Відгорав літній суботній день. Кивком горбатого носа пан покликав мене до стравниці: «Вигреби з печі попіл, наколи трісочок, принеси дров і розпали».

Я все це зробив, а попіл розсипав довкола дерева в дворі. Тоді газда велів вибрати з решета яйце і покласти в піддувало. Тоді схвально хитнув клбаном: «Цілий тиждень у печі горітиме вогонь і будуть сипатися іскри, що ставатимуть гарячим попелом. І яйце спечеться. То буде найсмачніше яйце в світі. Воно твоє. Приходь за ним другої суботи».

Весь тиждень я тужно чекав того дня. Яйце мені снилося. Незвичайне яйце, поцятковане

золотом, ліпше ніж у польової куріпки. Яйце-райце з казки. Коли Влена мала добру регулу, розповідала мені казки. Про скляну гору, про Куці-Куці-Борку, про лісового Гамана і сумного Вовка. Там ще співалося: «А в нашого вовка біла шапка й черлена бімбовка». Такі невеселі казки. Ми були з Оленою чужі й нещасні. Це нас і ріднило.

Я чекав другої суботи, як каня дощу. І чекання моє дозріло. У двір без звичного гною, каміняччя й іржавої лободи знову впустив мене пан, від якого пахло цибулею і цвілим сукном. Не знаю, чим відчинив мені двері, бо руки він весь час тримав за спиною. Йому не треба було слугуватися ними, роботу він загадував іншим. Я вже знав, що його звати Мордко. Та хто цього не знав у Мукачеві! Мордко володів столярнею, броварнею, винницями й парцелями лісу, крамничкою й тою злощасною корчмою «Молоко русалки». Жеброта й панство топталися коло його воріт за позичками. А я прийшов за своїм яйцем-райцем.

«Воно давно чекає тебе, — сказав Мордко сухим, як скрип пера, голосом. Вигреби попіл і розсип його довкола яблуні. А яйце забери собі. Лишень не забудь розпалити свіжий вогонь і наносити дров, аби і я мав печене яйце на неділю».

Я радо все вчинив за його розказом, бо яйце гріло мені пазуху. По роботі Мордко сказав: «Тепер

сядь на колотвицю і з'їж своє яйце». Я сів і надтовк яйце об коліно, бо так робив Пальо. Великий, як теля, пес зачаровано позирав мені на руки. Я відкришив білу грудочку і поніс йому. Пес клацнув зубами-бритвами коло моїх пальців. Мордко аж випулив очі. Тоді я й сам засмакував свою порцію, підклавши жменю, аби на землю не впало ні крихти. Якщо є рай і там праведників годують, то, мабуть, саме таким їдлом.

«Тепер напийся води, — сказав Мордко, — а шкаралупу кинь під яблуню. Гай-гай, мій пес ще не підпустив до себе нікого, крім мене. Ти погостив його і здобув довіру. Та перше треба було наїстися самому, а так ділитися. *Бо зароблене має спожити спочатку той, хто його заробив.* Такий закон. Але добре, ти наївся й напився, ще й нагодував пса і дерево. Так-так, попіл і яєчна шкаралупа — то корм для дерева. Але ти не дав йому напитися. Візьми відро й полий його, чуєш, як воно жалібно шепче до тебе!» Я прислухався, але нічого такого не чув. Та дерево полив, попіл аж кипів під цебром. Може, то земля так дякувала мені за пійло. *Після чудних Мордкових слів я почав прислухатися до безмовного досі світу.*

«Чи ти приніс мені ще один свій гріш?», — запитав несподівано Мордко.

Я заперечно хитнув головою.

«Гай-гай, шкода. Я хотів дати тобі за нього

найліпше яблуко. Можеш вибрати його собі».

Я обникав рясне гілля, огроменну крону — тисячі яснооких плодів усміхалися мені.

«Нелегко вибрати, правда? Та я підкажу тобі: найліпше яблуко росте найвище, воно викохане сонцем і промите дощами. Видиш його — на самім вершечку, воно малим лише менше, ніж твоя голова. Воно твоє. Принось завтра глиняну копійчину і забирай своє яблуко», — Мордко позіхнув, показуючи, що на цьому втратив до мене інтерес.

Зате я про його слова думав неперервно. Вперше мені ридилося не вкрасти яблуко, а чинно зірвати. Та ще й яке! Роса ще холодила ковані завіси, а я вже боязко пошкрябував заповітну ворітницю. Мордко вийшов з нерозчесаною бородою, либонь, він шкодував завдати рукам і таку роботу. Тою ж бородою і кивнув на заплічний кіш при стовбурі:

«Бери й лізь».

Я випулився на нього нерозуміюче — для одного яблука тягнути на собі череватий кошар?!

«Е-е-е, хлопику, ачей я забув тобі сказати, що найгрубше яблуко треба зривати останнім, бо інакше за ніч все дерево обпаде. Така з тими верховними яблуками морока. Сам посуди: хіба то буде красно виглядати — ти смакуєш найліпшим яблуком з мого дерева, а мені залишаться падалиці?»

Тому або сам їх зірви дорогою на вершок, або чекай, коли ми їх поїмо і тоді забереш своє. Правда, я боюся, що хтось злакомиться й твоє швакне...»

Того і я боявся, тому наремно взявся за діло. По деревах я лазив, як вивірка, але не з повним кошом, що важив не менше, ніж я сам. Зібрані яблука я провадив до пивниці і зсипав у солом'яні засіки. Я не знав лічби, та якби й знав, тим кошам не було ліку, а роботі краю. Піт виїдав мені очі, а кострубате галуззя пописало все тіло. Тверді плоди набили на голові кокоші.

«Тучна яблінка, вгодована, — підспівував збоку Мордко, — бо доста мала попельцю і курячок. Гай-гай, як придаш — так і маш».

Мордко мав досить клопоту й без мене, бо на його просторому придомку звивалося повно всякої челяді. Кожний ладив щось своє, кожен мав з Мордком якісь рахунки. А він ходив безкрилим гусаком між ними й кожному щось радив тріскучим голосом. Увечері останній кволий промінець ковзнув на моє яблуко, коли я дотягувався до нього. Я засилив той плід в обдерту пазуху і зліз на землю. Мордко чекав мене з ножиком:

«Милий челяднику, ану лишень утни й мені мізерний кусничок, бо дуже лакомлюся на твоє яблучко... Але гоп — перше вкуси сам, а вже тоді давай чужому. Бо це чесний твій заробок».

Той смак я пам'ятаю й дотепер. Може тому,

що не мав за день ані рісочки в роті. А може, й напrawdę сонце наляло в яблуко свого сонячного меду. Любився гостинчик і Мордкові. Він смачно плямкав і зачочував свої вирлуваті очі:

«Йой, яка солоденька йонатаночка! Як співанка моєї мамки. Такої ачей не припало скусити й цісарю. Я слідкував за твоєю роботою і втішений, бо ти не вкусив жодного плоду чужого, а дочекався свого, найліпшого. Добре чиниш. *Не траться за чужим і матимеш повноту свого; не збивайся на дешевизну — і матимеш найдорожче.* А завтра можеш принести ще свій грошик. Я тобі дам за нього ще й не таке. Видиш, який я добрий?!» — підняв волохатий палець.

Я ладен був цілувати ноги цьому доброму чоловіку. Ніхто зі мною доти не обходився так поштиво. Ніхто мене так файно не позивав — «милим челядником». І я не розумів, чому про Мордка казали: «Короста на наші душі».

Прийшов новий день і я прийшов за обіцяним. Мордкові очі, зазвичай водянисті, збитошно світилися: «Ниськи ти матимеш диковинку, яку світ не видів. Камінь, та не простий, а м'який, такий, що топиться. Давно я його приховав від ласих очей, аби не прилип до чужих рук. Прятанка надійна, сам пересвідчишся. Мордко, обачно озираючись, підвів мене до купи каміння за хлівом.

«Камінець на самому споді, злодій і не

дочовпає. Знаєш про це лише ти. Але тут сутемок, мусиш перенести каміння на той кінець двора, на видноту, аби вздріти той чудесний камінець. На сонці він зажовтіє, як мед. Ти видів коли-небудь мед?»

Про мед я чув, але ніколи його не видів. Зате я добре знався на простому камінні й не боявся, що промину диковинний. Менші камінці я переніс у руках, а важчі котив по землі. Аби не перепинав бур'ян, я постинав його мотичкою, яку приніс Мордко. Він дуже переймався, аби я напав той сховок. Купа за хлівом маліла, а на дворі вершилася, там з мого каміння вже почали мурувати загороду.

«На споді, на споді шукай, — нашіптував Мордко. — Сподовиння і в котлі ситніше».

Я вивітрив собі очі, а жаданого камінця не знаходив. Хоч коло Мордка я вже й звик, що добрятина так легко в руки не дається, був дуже засмучений. Не менше клопотався й жид. Приніс віничок — може в порошок застряв камінець? Коли я пообмітав пристінок, Мордко простяг свій широкий рукав і витеребив щось у смітті.

«Овва, чи не казав я тобі, що тутки він!»

Огризок був такий же безбарвний, як і його очі. І такий же пісний на дотик. І зовсім не м'який.

«Е-е-е, чекай, милий челяднику, це ж камінь живий. Аби розм'як, його, як і чоловіка, треба

розігріти. — Мордко приніс гасницю і підніс до неї той дарабчик, та скоро передав його мені: — Ану тепер мацай. Видиш — подався, то є знак, що він тебе признав, готовий тобі служити. Лише до серця його не тули, бо стане воно м'яким, як котяче гівно».

Камінець пахнув гіркуватою квіткою, дуплом диких шершнів і чомусь церквою. Дорогою домів я стискав його обома долоньками, аби не захолов. Аби не розсердився на мене, недбайливого. Руки я тримав попереду, від серця оддалік. Я не хотів, щоб моє серце стало м'яким. Бо твердості в ньому й так було мало. Гуділи натруджені руки, а в скронях солодко гула наша прикінечна бесіда.

«Ти ще маєш глиняні гроші?» — запитав у воротях Мордко.

«Ні».

«Овва, виходить, ти вже нічого не годен купити в мене».

«Я можу ще їх наліпити».

«Не треба, не ліпи. Ти вже гідний справдешніх грошей. Завтра дам тобі істинний крейцер».

Коли дають — бери, коли не дають — чекай, коли дадуть. Роби так, аби дали. На розсвітанні я шпацирував до знакомитої кам'яниці, як вояк на денну варту. Мордко стояв біля колодязя і був не при дяці. Може тому, що мусив розлучатися зі своїм крейцером. А ще я боявся, що він полінується

для цього дістати руку з поперека. Та він таки посяг у кишеню лахмана і витяг монету. Простягнув її перед себе:

«Здри, як цвіте на сонці. Золото і є сльози сонця. Тому люди й мають з ним стільки гіркоти... Йой, хмарця на мене!» — монета зісковзнула йому з долоні і гулькнула, як пуголовок, у воду.

І моє серце впало за нею. Я прикипів до замшілої цямрини — на темному студенистому дні яскріла дрібна крихта. Мій крейцер, мої перші справдешні гроші. А Мордко аж завивав від розпуки:

«Громи небесні на мене, нещасного! Як я буду тепер пити з цієї криниці, знаючи, що там чужі гроші?! Як я буду змивати свою покірну голову й відпарювати свої смиренні кості?! Як я буду позирати в очі чесним людям, і найперше — тобі?! Не буде мені спокою на старості».

Я не знав, чим би його втішити. Мозок мій гарячково булькав, як миловарня, а очі вхопилися за відро, приторочене до острішка.

«Пане Мордку, а що коли я вичерпаю студню?»

«Роби, що хочеш. Гроші твої, ти їм пан».

Колодязь теж був панський — з корбою і тонким ланциком. Спершу мені було навіть весело крутити колесо і хлюпати воду на плитняк дворища. Та Мордко нагойкав, що так я вчиню

другий потоп і зволив носити відра на город. Стояла спека, і грядки пожадливо спивали воду. Я й сам її глитав нівроку, аби менше лишалося там. Руки деревеніли, а я все крутив і крутив вороток. Зазиравав у кадоб, міряючи оком, скільки вершків відібрано від води. Ярочки між грядками вже виповнилися і Мордко звелів носити воду в сад.

«Що криниця, коли челядник добре прикладеться, то й море ложкою вичерпає», — підігрівав мене жид.

Я не знав, що таке море, мені б порадити зі студнею. Ми змагалися з водою: я черпав, а вона прибувала. Та все ж дно помалу віддалялося, а гріш жаданий ближчав. Коли відро зачерпнуло рінь, Мордко приніс вузьку драбину. Я спустився на денце, дрижачи тілом і цоркаючи зубами. Але в заколоченому глинищі втямити щось було марно. Мордко, як завжди, мав на все раду. Я взявся вичерпувати мул і цубрити його д'горі. Там висипав його в загородці й пересіював руками. Відро за відром. Доки на дні не здригнулося, як живчик на скроні, чисте жерело, що обпікало руку.

Тоді вперше серед білого дня побачив я звізди. Вони рясно кліпали в колі камінної цямрини, як срібні іскри на попівських ризах. Тоді ще я не знав, що на споді криниці все видиться таким великим, а зі споду — величним і значущим. Навіть звуки наземні тут гучать, як глухі дзвони.

Сюди, в колодязну глибінь, долинула до мене й бесіда Мордка з жоною, що лицем нагадувала пліснявий гриб.

«Нащо ти собі зайшов із цим дурнякуватим гойчуком?» — пискляво звідала вона.

«Він не дурний, Рифко, він добрий».

«Добрий — дурному брат. Мало на тебе робить дурнів дорослих?»

«Це зовсім інше, Рифко. Вони роблять, аби жити. А він — щоб пізнавати. Я це читаю в його очах. Кортить вивідати межу його волі й терпіння. Мене ця забава дуже тішить. І трішки засмучує».

«Чому?»

«Тому що волі й терпіння в нього, виджу, як у цій бездонній криниці. І така ж чиста довіра до життя. *Мала трава — роса велика. Такі люди з біди черпають радість, зі страху — сміх, а з болю — надихнення.* Чуєш, дорога Рифко: це вони хазяї життя, а не ми, в котрих грошей як полови».

«Чи не казала я тобі, неборе, не пий зрана пиво, бо від пива голова крива. Знайшов чим журитися».

«Я з цього не журюся. Ба навіть тішуся».

«Це ще ліпше — тішитися якомусь чужинському виплодку».

«Не такий він нам і чужий, Рифко».

«Гойте, люди! Що ти мелеш?»

«А те, що виплодився він у нашій «Русалці».

Куди, до слова, і наш шалапутний Мошко занаджується бити карти».

«Прикуси язика, не хочу й чути такі дурноти», — брязнула тацею об лавку.

Я не дуже розумів, про що вони говорять. Та й не до того мені було. Розпач, що крейцера немає, розривав мені зів'ялі від утоми груди. Та Мордко й зараз напоумив мене:

«Дай свіжій воді прочиститися, а тоді задобри її. — Подав мені коновку сірої солі: — Обсип нею бокове каміння, посій на дно, а тоді нагостри свої очі».

Так і сталося. Сіль відтягла слиз, і крізь нурт піску тьмаво зблиснула жадана монетка. Вона була дрібною і мідною. На глибині все видиться більшим і принаднішим.

Зате як тішився Мордко: «Тепер і ти при грошах, і я вернув собі спокій».

Мідяк я віддав Олені. Вона купила за нього дві мірки муки, на якій ми жирували з місяць. Ніхто мене вже не кликав на жидівське обійстя. Перегодом я сам набрався смілості зголоситися. Двері мені не відчинили, як звично. Слугиня сердито виповіла в шпару: «Пан Мордахей подався на свої соляні копальні, і чекають його не скоро». Я вернувся до своїх псів і до дітвацьких бавок.

Я ще не збаг тоді головної Мордкової науки, але на світ уже позирав по-іншому. Він здавався

мені цікавішим, ніж раніше. Я вже прислухався до нього, хоча мало ще чув.

* * *

Недавно ми з майстровим Рахунеком брали з берега на випробу землю. Він плював на долоню, розтирав глину й обертав рукою, тряс, мочив у воді. Навіть брав на язик. Стромляв у глинище залізний ціпочок. Вергав каміння на плесо і дослухався. Прийшли його люди, натягнули через воду мотузки, і Рахунек цілився повздовж прижмуреним оком. Присилував одного брести, пірнати посеред річища і щось йому доповідати. Говорили вони по-швабськи, я не розумів. Я чекав, як недужий лікарського присуду. Під полудень Рахунек змив клопіт з лиця і присудив: «Міст тут стоятиме, як струна. Ліпшого місця для нього не вибрали б і роменські зодчі. Одно раджу: бити бики з тиса». — «З того, що наші називають негний-деревом?» — запитав я. Майстровий ствердно прикліпнув. Цей чоловік не гайнував часу на слова. Вже давав розказ, де стовпити робітні поприща.

А я пішов виходжувати поземні метрики. З бургомістром давно заручив умову, що купую в города вільну парцелу на правому березі Латориці. Лише ще не вибрав котру. Тепер поклав перед ним змальований Рахунеком папір.

«Я знаю, пане Овферію, нащо вам ця земля. Ви потайливий, але уряд не сліпий і не глухий. Загадали покласти собі мостик?» Сам дебелий і важний, цей чоловік мав звичай словами все здрібнювати.

«Не собі, пане бургомістре, а мукачівцям, — поправив я. — І це не тайна, я вам про це якось говорив».

«А тоді чому, миленький, не хочете, щоб цей мостик ми звершили купно, толочкою?»

«Бо корови на толоці ходять чередою, а вертаються нарізно, кожна сама по собі».

«Хе-хе-хе, смішненько кажете».

«Як уже знаю. Я син мужичий».

«Не грішіть словом, панику. Нам би ваші школи. Чолобитну я вам підпишу, і то спішно, аби верхники чогось не висліпали. Бо знаєте самі, як то є: коли нікому не треба, то нікому, а коли комусь — то всім. Що міль не з'їсть, то сточить заздрість. Такі крихкі наші душеньки. А вам, пане Овферію, щиро кажу: в добрий час! Нехай ваш мостик не знає ані зносу, ані великої води».

«Міст, пане бургомістре. То буде міст, що має стати воротами Мукачева, через які в город придуть нові люди, а з ними нові приспіхи, нові ремесла, нові гроші».

«О, як я вас розумію, дорогенький, бо тутки все навиворіт: від нас дороги на Пешт

розширюються, а до нас — звужуються».

«То нич, ми їх розширимо. Дайте лишень час».

«Господь і я — ваші помагачі, пане Овферію».

Другий бережок припадався Мошкові, спадкоємцеві Мордка, криводушному торгашеві. «З цим ні згустити, ні сплести», — казали про нього. Я не рядився плести з ним довгі казки. Нараз із порога виклав замір: «Скуповую, Мошку, заплави на кісьбу для своїх коней. Хотів би приточити й вашу».

Мошко вийшов із-за шинквасу, напустив на лице образ святої милості:

«Впізнаю око справного газди. З таким сіном і про овес можна забути. Трава там що висока, а що тучна, аж темна. Якби в мене такі коники, пане Овферію, чи горбатився б я денно за цим шинквасом».

«Кажіть ціну, Мошку. Як порозуміємось, то матимете й коника для парадного виїзду».

«Ви добрий, як кусень паски».

«Добрий — дурному брат», — казала одна пані.

«Але не про вас, паночку. Мушу повісти, що ціна за парцелу не може бути малою, бо припадає за нею і «Молоко русалки».

«Мошку, я не корчму прийшов токмити, а

землю».

«Воно так, та мало не так. На одному папері записано і підбережок, і корчму на бережку».

«То пусте, клин можна відтяти. Я це поладжу з нотарем».

«Усе можуть гроші, але тут причина інша. Мій няньо, блаженної пам'яті Мордахей, коли тестамент підписував, казав: «Не дроби статки, Мошку. Розумне потя з цілого світу гніздо стягує, а дурний чоловік своє пускає по світу». То чи смів би я наплювати на його останню волю?!»

«Що ж ви будете, Мошку, робити без своєї «Русалки»?» — запитав я.

«А на вашому конику буду їздити на винничку, вигрівати кості при кані й попивати винко. Чи не доста я пліснявів тут, звиваючись коло п'яности? Я заслужив».

«Те, що ми заслужили, не нам міряти. Є одна притча, Мошку. Був чоловік, який тяжко і много гарував. І одного дня обійшов він свою маєтність і сказав собі: чи в мене три горла і три шлунки; чи я кожного дня міняю чоботи й уйоші; чи я гадкую жити три життя?! Чи не доста мені змагатися й тиснути гріш?! Повні ж мої пивниці, бочки, засіки і скрині, набиті хліви худобою, а сідала птицею. Відтепер буду я собі спочивати в дорогих одежах, гоститися всмак і гуляти. А на рано він умер».

Мошко мружив хитре око, таке ж водянисте,

як у його вітця.

«То мудрощі з вашого Письма. А в нашому такого немає. Наш Соломон, за котрого не було мудрішого, із золота їв, із срібла пив, та ще й не сам — із трьомастами полюбовницями».

«Еге, доки в печалі не вибив собі на персні «Все минає, і це мине».

«Бо так воно і є, пане Овферію. Все мине, і не лишиться після нас ані тіні, яку кладе на землю тоненька билина».

«Хтозна, Мошку, хтозна. І це нам не вільно знати. Але вернімося до вашої «Русалки». Купую я і корчму».

«Оя! Вгадую регулу справдешнього торговця, хоч ви й не нашого племені. На цьому папірці я випишу ціну. Не хочу вголос казати, аби не дочулася біда».

За годину я повернувся знову. Поклав на стіл капшук.

«Рахуйте, Мошку, і посилайте за нотарем».

«Одним духом. Та наперед цяпнемо собі мужіївського фурмінта. Пахне, як молоко русалки. Тепер це вже ваше. Іншому я не продав би. Кажу вам, як братові, як синові».

Його слова цідилися в погарчики разом з вином, їх чужість до мене не доходила. Дотепер я обходив корчму «Молоко русалки» глухими путиками, а зараз вона припадалася мені. І це

недобре муляло серце і водночас тривожно втішало. Так, ніби я торкнувся мощей дорогої мені людини. Ми випили, і вино затеплилося в тілі сонячною живицею.

«Хочу вас дещо запитати, Мошку: яка вона була, ота дівчина з циркусу?»

«Дівчина-змія? Даруйте мені, але її так усі називали».

«Кажіть як є».

«Що казати. Роки спливли. Я не пригадаю вже її твар, але очі... То були незвичні очі. Прозорі, як гірське скло. Ти заглядав через них у якийсь безмірний овид, з якого важко було вертати назад. Вона ж не кліпала і весь час мовчала. А сама позирала не на тебе, а через тебе, ніби в далечінь. Ті очі зачаровували. А як вона танцювала! Кожна частинка тіла трепетала, жила своїм життям. Здавалося, рука не знала, що робить нога, а нога нічого не знала про шию чи груди, чи живіт. Даруйте старому дурневі... Ти не встигав за тим устежити, бо то був танок не змії, а цілого клубка змій у людській шкірі. Воно й не дивина, що кожного вабило бодай рукою дотягнутися до того чуда. Може, вам, пане, не до дяки те, що я просторікую?»

«Та ні, кажіть сміло».

«З Унгвара приїздили пани на її оглядини, і навіть з Паланку. Файні гроші лишали. Мій

солодкий нянько просив карлика залишити дівча в корчмі, та щось не порозумілися. Не зійшлися в вартунку».

«Добре, Мошку, а тепер рахуйте свої гроші».

Корчмар брав кожен папірець двома руками і любовно перекладав до другої купки. Як та наростала, так і тиха радість росла в його драглистих очах.

«Але ж, пане Овферію, тут значно більше».

«То вам на обіцяного коника».

«Красно дякую, але я гадав, що ви мені гратулюєте його зі своїх стаєнь».

«Ви, Мошку, самі його виберете й купите. Може, зійдемося у вартунку...»

Жидок сумовито випнув губу: «Я вас розумію: плачене — не трачене. Та звольте, паночку, й мені вас дещо зазвідати. Допіру я назвав ціну маєстатку, а ви нараз її прийняли, ще й накинули добрий вершок. Чому не торгувалися, як велить звичай, чому ви так щедро відпускаєте гроші?»

«Чому? Бо гроші, Мошку, як і ми, люблять волю. Їх негоже давити. Відпустиш птицю, вона вернеться й буде тобі співати. А запхаєш надовго в кліть — змиришавіє і здохне. Так і з грошима» .

«Гай-гай, таке я вже чув замолоду від батька».

«Ви це чули, а я так роблю».

«Здогадуюся, шановний, що ви й зі мною так обходитесь із поваги до мого няня. Нехай Господь

кріпить ваше здоров'я і напоумлює розум!»

«Мошку, для цього я їм много цибулі».

Ми щиро засміялися в один голос. Не як торговці, як прості люди.

Дорогою я вертався до його запитання. Я міг йому сказати про це більше і правдивіше. Мене ніколи не цікавили гроші. Але він би в це не повірив. І Мордко, його отець, не повірив би. Люди в цьому такі різні, навіть ті, що знають ціну грошам. Та далеко не всі знають їх сенс, їх приховану тайну. Таких, як Мошко, цікавлять самі гроші, їх питомість, твердість кашука. Мордка ж цікавило те, що і скільки за них можна купити. Так він купував собі полегкість від нероблення, повагу інших і втіху від множення статків. Мене ж не самі гроші цікавлять, а те, що за них можна поробити. Наскільки вони слугують моєму «чекану».

Старий мулла, котрому я копав водогони під Ефесом, повчав: «Заміряй собі життя на дев'яносто літ. Перші тридцять вивчай ремесла й науки. Тридцять років мандруй і добувай маєтність. Решту тридцять — віддайся творенню, залиш світові й людям «чекан своєї душі». Бо це головний твій жалоц-скарб.

З грошима, міркую я, цей урок можна потроїти й подесятерити. Що й мірюся я робити.

Був май, і були шапки цвіту над головою, а понад ними баня сизого неба. Сонце вставало в зеленому розсолі ранку. Доки відчинялися шинки, я встигав наловити плетінку раків, яку вимінював на жменю кукурудзяної муки чи пару-другу крумплин. Попасом збирав нанесене водою ломаччя, глушив рибу. Гунав тяженьким кругляком об пласке прибережне каміння, і звідти спливали дрібні, як мізинець, сікавиці. Добра з них була страва — з ложкою ропи, коновочкою висівок з-під жорна, з пучком насіченої черемші.

Коли Влена довгий час була в наймах, я живився коло вуглярів, що напалювали свої ямища за Поповою горою. Нарубані бучки лежма скиртувалися у викопаних ямах, обкладалися дерном, а затим у дірку пхали солом'яне перевесло й підпалювали. Дерево тліло, гнітилося. Закурені вуглярі, хижо поблискуючи зубами, шурували в ямі залізними цівками, тулили до кагатів вуха, дослухалися, чи вугіль дозрів. А тоді розгрібали курну яму, вивітрювали і громадили закалені огарки на широкі вози. Штаєрські коні з волохатими ногами тягли їх у Шелестово, до ливарних печей. Я помагав їм і за це мав на день миску товченої квасолі. А солі — скільки баглося.

Ота квасоля колотилася на пахучій олії. Я знав, що є й солонина, видів її, та ніколи не куштував. А що вже казати про інші лакомини,

котрі відкрилися мені нечekanим випадком. Як це часто буває в житті. Коли я вертався з вуглиць у город, перестрічні гадали, що я циганчук.

У прирічних обродах не раз траплявся мені дрібний чоловічок, порослий від самих очей. Зоддалік його довга до колін сорочка цвітно пістрявіла, як клин майського луку. Він вандрував без видимого хосна, що незвично для нашого люду. Збирав травицю і ловив комашню, піднімав із землі грудки і клав їх до тайстрини, щось скубав на деревах, місив босими ногами намулище. А чи просто сидів до смерку на піщаній косі і проводжав очима хвильки намореної за день ріки. І замашена його сорочка лопотіла на вітрі, як човнове вітрило. Видів я його і при церкві, коли зрідка виходив з комори під дзвіницею і наставляв сонцю бліде чоло. А ми, діти, чекали подзвону. Хромий дзвонар, аби щоразу не лізти стрімкою драбиною, дозволяв ударяти в простий дзвін малим малярчукам. Ті вивірками вихоплювалися на дзвіницю і бралися за мотузки. Дзвонар Кузьма помахував рукою, задаючи їм нуту.

Дзвін у слабеньких руках не мав тої густої сили, що зазвичай, але це не вадило їх лицям світитися погордою. Із дзвіниці вони не злізали, а злітали, як ангели. Аж пурхали над землею від щастя. То були панські синки. А ми, дітня жебрачих передмість, заздро ліпилися до огорожі й сумирно

чекали, коли церківник змилюсердиться й задасть нам якесь подвірне діло — визбирати камінці й листячко, вискубати з-під мура траву чи побілити прикоренки тополь. Після цього нас таки підпускали до масного мотуза, і, купно взявшись за нього, ми тричі дзвонили на вечірню. І лише по тому, як танув у кронах відлунок третього дзвону, ми влегшено видихали й набирали повні груди дзвінкого свіжака. А затим тихо кралися попідтинню на вулицю, аби не втямив нас отець превелебний, бо ми були «русинська прощава», голота. Ми знали своє місце і рано звикали до цього. Хоча нам після дзвоніння церківник клепає головою більш подячно, як малярчукам.

Ми, підкарпатяни, прозвані угринськими руснаками, завжди будемо маленькою часточкою цього великого світу. Та коли чогось досягає малий народ своїми малими способами, то це має безмірну моральну цінність, як той удовиний гріш. Ми нічим не гірші від котрогось іншого народу в світі, а в дечому й ліпші. Нічого, що ми — малий народ. Це має і свої переваги: можемо ліпше пізнати одне одного, жити тісніше, можемо ліпше чути дома. Та дуже важить, щоби малий народ між великими не лишався позаду і вносив свою частку до діла високої людяності. Ми теж хочемо дзвонити в дзвони світу. Як ті русинські хлопчики, що

поборювали це право в чужомовних панчуків...

Це розуміння точиться ще з дитячих літ, звідколи я несподівано почув від того бородача з сумними очима: «Правда, що малі дзвони співають ліпше?»

Він промовляв до мене, як до рівні, перехопивши мій лакомний погляд на дзвіницю. Я не знав, що одказати йому. Співають дівки і п'яні, а щоб співали дзвони...

«Мені любиться, як гуде великий дзвін», — щиро зізнався я.

«Грім ще гучніше грозиться, та хто'му радий. Чи гора, що кришиться. Чи коли зсувається в долину снігова лава, бритваючи дерева, як стебла... Не все, що гучить, щепиться до серця. А як заспіває маленьке потя, то й крижаний стовп тане. Або заціріпає свою співанку цвіркун у запічку, мій друг сердечний. Слухав би і слухав, аж спати шкода. А як густо дзвенить тиша, коли ніч переломлюється на день! Весь світ завмирає в чеканні — і живність, і ріка, і земля, і небо. І кров твоя гусне з нею, набирається чорноти. А далі ніч поволі вмирає і відроджується день. На початках він народжується в тобі, а далі розбуджує й світ...»

Чудно він говорив. І сам був чудний. Тому я й пішов за ним.

Жив він під мостом. Таку посілість, що й

домом не назвеш, міг собі придумати лише цей чоловік. Чотири мостові палі були обсновані дикою лозою і попідтикані тим, що принесла ріка. Хиткі стіни розбиралися на паливо і тут же доточувалися знайденими на березі довбеньками і жердинами. Долівка була бита п'ятами і притрушена свіжим чебрецем і рум'янком, тому в хижці жив вічний дух лугу. І вічно зітхала й крєктала, як старий дід, стеля над головою — дубові мостові плахи. Через шпари не раз сипався порох, а в жнива — зернята збіжжя. Жига збирав їх і зсипав у рябунець, аби заколотити якусь сьорбанку. Найбільше тішився, коли мостом плуганили з Марамуреша соляні валки. Сіль, бувало, сипалася йому прямо в кулешу. Не треба було відриватися від роботи.

Та яка то була робота. На облизаних водою і вибілених сонцем дощечках, що прибивалися на стіну зсередини, Жига малював. Стіни рябіли від прикурених ликів бородатих чоловіків, окатих жінок, голоп'ятої дітвори, птиць, риб, комашні і чудернастої звіроти. Раз у п'ять-сім літ надходила велика вода і забирала це житловище. Жига не завжди встигав прихопити свої мальовидла. Хапав лише рамну мішковину, що висіла на покуті, запнута полотниною. Стояв тоді на мості й журно поглядав, як збурена Латориця несе в безвість його мальовані дошки. Лиця, вихоплені на волю з курних стін і промиті водою, підбадьорливо

підморгували майстрові.

Та вода, як і все на світі, верталася в своє русло, і Жига брався обчищати стовпи від намулу й ліпити довкола них нове гніздо. Маленький, носатий, з кущавими бровами, він чимось ріднився з сіривою пташкою, що ув'язує своє кубельце на розсішках при воді. Коли стіни поставали наново, маляр чіпляв своє рамище на чільному закуті і прикривав його чистою сорочкою. Видавалося, що він забував про нього, та це було не так. Час од часу, ніби ненароком, відхиляв шматину і вдивлявся в масну чорноту. Наче звідти, як у темне вікно, мав хтось зазирнути з ночі. І тоді його очі дитинно блищали.

В тихий час, коли не мав поденної роботи, Жига одягав чисту сорочку і ставав коло полотна з пензлем. Короткими торками щось мастив, відступав і довго дивився з глибини хижі. Тоді знову підносив пензлик, сторожко, як до губів дитини. І по часі знову надовго завішував образ. Якось, коли Жига відійшов за білою глиною, я відхилив сорочину. Нараз нічого не узрів, та очі помалу звикалися з потемком. Зморщена смола вкривала полотнище, як кора старе дерево. Деся із глибини, з борозенок і тріщин прозирала воскова твар чоловіка. Хвилясте волосся прилипло до чола. На коротку борідку ліг вечоровий промінь. Тонкі губи виказували стомлену усмішку. А очі, великі й

блискучі, як мокра слива, щось запитували. Мені навіть тихий голос почувся. Оглянувся — нікого. Ступив убік — *той* позирав на мене ще пильніше. Я сховався за комин — його очі знайшли мене й там. Ніби злагідніли, але й далі запитували щось своє. Я затулив лице руками, залишив лише вузьку щілинку між пальцями — так ми любили дивитися на сонце. *Той*, здалося, теж опустив очі й журливо позирав на землю. Я відкрився — *івін* підняв очі, взір був твердий і протяжний, як дріт. Ця бавка мене настрахала і я притьмом вернув малярову сорочку на місце.

Той день посіяв у моє серце якийсь неспокій. Відтоді мені вчувалося, що в хижі перебуває ще хтось. І що *він* зорить за нами навіть через запинало. Я дочекався часини, коли Жига знову прикипів до свого заповітного полотна, і тихо запитав: «Хто він, цей чоловік?»

«Спаситель».

«Від чого він спасає?»

«Кого від чого. Одних від недоброго світу. Других — від недобрих людей. Третіх — від лихих діл. Четвертих — від самих себе».

Я боявся, що маломовний Жига не схоче більше говорити, а мені так кортіло знати, як це так: уста в Спасителя стулені, а Він ніби щось промовляє.

«Так є, — сказав маляр, — мовчання пораз

більше нам каже, ніж слова. Це як дзвони. Язик їх непорушний, а вони й так ніби гудуть. Прислухайся якось».

«А що Він хоче нас запитати?»

«Чи ми з Ним?»

«Як? — стрепенувся я з подиву. — Як таке може бути: ми тут, а Його немає з нами?»

«Він є. Не завжди видиш птицю, а вона співає для тебе. Ти не можеш підняти очі на сонце, а відчуваєш його. Вчорашній день уже минув, та якщо ти обернешся пам'яттю, трапунки дня знову будуть із тобою. Як і люди, котрих тримає твоя пам'ять. Те, з чим твоє серце, завжди з тобою».

Того дня він малював далеко за північ. Засинаючи, я добачав з лежанки, як образ на полотні набирає живої плоти, різьбленої ясності. «Чисто як живий», — встиг я ще подумати. А на ранок обвислої сорочки на звичному місці не було, шорстке рамище чорніло свіжою смолою. Як віко труни. У мене впало серце, я вихопився на волю. Жига сидів на бережку й перебирав камінці, щербаті кидав у воду. Якраз благовістили на утренью, заплавою слався солодкавий дзвін.

«Чому ви засмолили Спасителя? — рубонув я.

Жига втрачено мовчав, ніби в нього вмер сородник.

«Як тепер ми будемо без Нього? — впав і я на голосі. — Ви ж самі казали».

«Якось будемо. Ми й так — то з Ним, то без Нього. — Пожбури́в плескача по воді навскоки і видихнув: — Головне, Ферку, що Він з нами завжди».

Добрий місяць Жига до смоляної таблиці не підступав. А тоді на три дні і три ночі як приріс до неї. Я йому свіжу воду з Латориці носив, аби остуджував у духоті чоло. І вилиці його, і руки, і сорочка заструпали фарбами. Згорбатився, помарнів, очі на блідому виду блимали, як з-під попелу. Зате мальований образ вбирав очі і відбирав річ. Я дивився й боявся дихнути, аби не порушити густий спокій в очах Спасителя. Спокій, що холодив п'яти й пропікав груди. Мені кортіло гойкнути маляріві, аби завмер, не рушав руками того чуда. А він усе тулив і тулив білячий хвостик, клав і клав барвні оливи, і коли квачик упав йому під ноги — підмашував щось перстом і навіть ребром долоні. Наче боявся, що втратить відміряний час і Чоловік зійде з просмоленого міха і піде берегом спасати рибарів, праль, водовозів, чередарів, що напувають худобу, і косарів. А я дивувався з іншого: як можна витворити таку красу корчуватими замурзаними руками, котрі й скибку хліба рівно не вріжуть!

Назавтра прийшов за іконками Божий Симко. Звично вклонився в пояс, поклав до пристінки білий вузлик і корчагу вина: «Від братії гостинка на

добру споживу». Жига розчахнув двері і здер з єдиного віконця баранячий міхур: «Прошу вступити в оселю, отче Симеоне, і прошу вашого присуду».

Два снопи світла схрестилися на образі. Золота підкова над головою Спасителя тихо дзенькнула, озвавшись до сонця. Гість довго стояв, сплівши долоні на грудях. Клин шпакуватої бороди здригався, як крило підбитої горлиці. Всі мовчали, і ріка під дверима теж мовчала. Стих навіть міст. Озвався чернець. Його всі називали Божим Симком, лишень Жига — отцем Симеоном.

«Моє серце, пане скуснику, впало на коліна і мовчить... Але мій розум, як завжди, запитує. Цього разу хоче вивідати, чому нарізно позирають очі? Ніби одне дивиться на ангела, а друге — на лукавого».

«Бо в одному оці хліб милості, а в другому — меч покари. Позір чоловіколюбця і судді».

«А я б волів, мій солодкий брате, аби хліба любові було більше. Аби всі наїлися ним. А мечів і так вистачає. Легше махати ними, ніж перти орало в крем'яниці».

«А пензлем, хочете сказати, ще легше водити», — видихнув гіркоту з себе маляр.

«Того я не казав. А якщо ви так гадаєте, то прив'яжіть до пензля камінь. І що з того буде? А нічого, лишень руку урвете. *Голубине перо, яке б не*

було легке, само в небо не злетить, без живого голуба. Так і людська скуєність без іскри Божої — лише втома рук і духу. А вам уділено, то й несіть свій хрест. Коли легкий, а коли тяжкий, як у кожного з нас. Таланного чи безталанного. Ви творіть, а ми будемо оглядати й судити. Бо легкі на суд ті, що не творять», — чернець випустив з бороди усмішку, як білу голубицю. І взяв маляра за стан тонкою рукою, повів берегом. А другою щось плавно писав у воздуху. Жига клевав головою й охляло відмахувався. В такому тісному здвоєнні вони здавалися чудною птицею, в котрої одне крило чорне, а друге — біле. Вона могла б злетіти, але їй добре й на землі.

Другого ранку закутень знову чорнів смолою. Її на полотнищі налипало вже в три моїх пальці, і я міг лише здогадуватися, скільки разів Жига замащував своє мальовидло. Аби на новому пласті почати все наново.

Зате інша робота йшла йому в нитку. Легко давалися апостоли на липових табличках. Довговиді лагідні діди. Вони держалися своїх купок і були схожі, як брати. Але замовці, ченці й миряни, легко їх розпізнавали й іменували. І тихо раділи придбанню, ніжно протираючи лак рукавом. Мене довго не полишав подив: як Жига, ніколи не стрівши наживо тих людей, відбивав їх лики з такою точністю?! Якимсь я насмілювався запитати про

це, але той відмахнувся звичною одмовкою: «Куриця теж несе однакові яйця, хоч ніхто її цьому не вчив».

Ті красні деревинки ситно живили нас. За них давали муку, шкварки, молоко, солонину і всяку городину. Там я вперше лизнув меду — і піднебіння моє, і язик наче розтанули в роті. Там я вперше вкусив сиру. І збаг тоді сенс Оленої примовки: «Мала грудка, зате сиру». Вона, та сирна головка, скидалася на груденя молодої пралі, що вислизнуло з пазухи, коли та яро товче праником на перегаті. І, мабуть, так і пахла, як жони в молочних рядах торговиці, підпоясані льняними фартухами.

Святі файно годували, та підмічав я, що Жига мав більшу хіть до іншої роботи, котра не вартувала нічого. Хоча й роботою гріх називати. Дурощі й збитки самі. Припадала на нього сверблячка замальовувати все, що хапало око довкруж. І хапався він за це невтолено й повсюдно. Наче боявся віддати щось плинності часу, спішив запечатати обрис живого світу на непорушній площині. По десять зачинів доряду брав, аби замалювати якесь дерево чи пень, камінь чи горбець, палий лист чи рясне квітовиння. А що вже казати про псів, котрі ув'язувалися за мною. Про людей геть мовчу. Тією хворотною пристрасстю маляра користався не один пройдисвіт.

Хіба лінивий чи дуже гордий не збочував з

мосту до його гостинного кострища. За роки взові колеса нарізали в греблі колію, що зміїлася до Жигової халабуди. Так і прилипло до тієї місцини — Жигова Гостинка. Тут було завжди глітно, декотрі подорожні приставали й на ніч, стелили собі під хурами. (Тоді я ще не знав, чому люди тягнуться до блаженних, легких душею. Коло них влегшують свої тягарі, перепочивають і несуть їх далі самотиною. А в Жиги душа була легка, як його пензлі, наскубані з білячих хвостів.) Поки завізна челядь пила дармове монастирське вино і обертала язиками, маляр спрагло чинив своє діло. Вуглик у моторних пальцях аж кришився на сажу.

Мальовані парсуни виходили — як у водному дзеркалі, притемнені й ламкі. Наче прозирали з річкової глибини, їх опуклі лиця колихалися. Я питав майстра, чому воно так виходить. «Бо я хочу схопити чоловіка не лише спереду, а й збоку, і ззаду, і згори».

Дивина: скупі наметані кривульки, рісочки й чарочки оживляли вільхову дощицю. Жига не марудився вимальовуванням, зате терпеливо прописував прищурене око чи одвислу губу, роздутий ніс чи хрящувате воло, клапаті брови чи жужварене зморшками чоло. І живий бідака гейби прилип навічно до таблиці. Аж самому було смішно. Один сказав, що і в дзеркало по тому буде боятися зазирнути, аби не тріснуло зо страху. Придобрені

гостиною просто неба, люди мали це за веселу забаву.

А найбільше Жига любив малювати руки. *«Слова — полова, рот — гріховод, очі — лукавчі, а руки ніколи не брешуть. Бо руки годують. На них уся чоловікова планида прописана, все, що було і буде з ним».* Я розглядав свої замурзані руки, загадуючи, що чекає мене в будучності. Маляр перехопив мій взір і сказав: *«Видиш: у тебе долоні різняться. Одна — грабельками, аби загібати до себе. Друга — розчепірена, аби роздавати. Це добре. Бджолу не випустиш — меду не матимеш».*

Він видів те, що інші не помічали. У наших мандрах по хащах раптом ставав перед розчахнутим блискавицею буком, витягував із-за вуха грифлик і починав щось фіркати на рукаві сорочки. Коли не було на чому, міг шкрябати нігтем на корі, писати прутиком на піску. Його не обходило, що далі буде з його замальовками, він приміряв свою руку до незримої руки Майстра, котрий витворив цю красу.

Раз сиділи ми з ним на бережку Латориці. Літепло заполудня сповило нам плечі. Ріка пругкими струменями купала траву. Кожен у таку годину леліє свою душевну надобу. Жига дитинно придивлявся до тонкокрилої бабки, що зависла над водою. Ніздрі його трепетали, як її вертулки.

«Чи є щось таке, що ви не змогли б намалювати?» — спитав я його.

«Є. Воздух. Він нас живить, гріє, холодить, дає нам звуки, помагає рухатися, а барви своєї не має. Хоча сам барвить увесь довколишній світ».

Я обертав очима, і справді — все видів, крім воздуха.

«Наші очі, Ферку, брешуть. Все не так, як ми видимо. Трава не зелена, небо не синє, сажка не чорна, полотно не біле. Це так видять через воздух наші чоловічки в очах. Маленькі скалочки, що відбивають сонце. Я муштрую очі, аби протягти цю пелену і взріти все так, як є насправді. Тому я виджу світ переломленим, — таким, як очеретина у воді. Вода ліпше нам показує, ніж воздух, бо ми й самі з води».

Я не знав, що й думати про почуте, а він запально вів далі: *«Затям, Ферку, істину: під свічкою темно. Світ не такий, яким його видять інші люди й будуть тобі розказувати про нього. І не такий, як ти сам його видиш очима. Світ інший. Треба докласти розум і серце, аби обернути його навиворіт. Лише тоді ти збагнеш ціну кожної яви, кожної стрічі, кожного слова, а головню — будеш цим користуватися. Бо скарби не в скринях, а під ногами. Якщо для тебе кожен камінь, кожна трісочка й перце птиці, кожне слово почуте будуть цінністю, то ти на кожному ступні натикатимешся на скарби. Багатим будеш, Ферку. Чуєш?!»*

Я чув, але мовчав, бо не знав, що повісти.

* * *

Встав я звично зі своєї твердої постелі (сплю я на горіховій ляді, постеливши вовняний покривець і поклавши під потилицю розколоте полінце, обтягнуте шкірою) на зорі. Вдяг конопляні гачі й таку ж сорочку і побрів босака до ріки. Росяниста отава пекучими глищами пронизувала ступні. З-за кучавського дубняка, як жовток на опарі, блиснуло сонце. Я встиг. Кожного рана я стараюся прийняти його, як першу молитву. Так, як учив Лінь. *Очима ввібрати ранню благу полумінь сонця і розпустити її по тілу, по ниточках нервів і потічках крові. Напитися живильної сили на цілий день і цілу ніч. До другого сонцесходу. Майже щоденно я приймаю цей дар, і тому мій зір досі справний, лиця бордові при сивині, а п'ять тверда. Коли в ранньому пробудженні світу — зима то чи літо — стоїш ти босоніж на землі і притягуєш очима сонце, то в'яжеться небесна тятива із земною дугою — і ти сам ніби стаєш пружним луком, готовим щомиті до стрілу.* Так казав Лінь, вузькоокий чоловік із тих країв, де сонце встає найскоріше.

Далі я розігрівся підскоками і бігом з Рябим наввипередки. А тоді ввійшов у ріку. Вона прийняла мене зі звичним спокоєм сили, легко

штовхаючи в груди. І я піддався, вволив її керунок і поплив, набираючись свіжості, розростаючись грудьми. Ніде так не любо мені, голому й чистому, як у водах моєї Латориці. І кожного разу це однаково повнить щемною радістю. Ріка змиває сажу снів і наливає тіло силою, принесеною з горючих печер і лісових кореневищ.

Латориця грала і цвіла, як завжди після нічного дощу. Шелестіла клоччям піни, яку в нас називають «річковим цвітом». Я спливав до старого моста, а Рябий біг берегом, закусивши ремінь з перев'язаною вдягачкою. Біля дротяних кошелів мене вже чекали рибарі, що гріли собі липовий навар.

«Слава Йсу!» — «Слава навіки!»

Наше здоровкання підхопила й промкнула бистрина. Вночі шалено брали на курячі потрухи соми. З їх широких пащ звисали закручені вуса в палець завтовшки. Цих у бочках повезуть до Берегвара, куди граф прибув з Відня на ловецьку вакацію. З сімома фіакрами гостей, тож риби для них треба й треба. А нам на вранішню снідь Йванко вибрав дві тужаві марени в півруки. Їх уже й кропивою обклали. Доки я врядував з рибарями, він побіг з рибою на куховарню — аби запекли з цибулею й збираними вершками. Рибу я їм майже щодня. Що смачно, а що кріпить серце й одмолоджує тіло. Двічі в седмицю дозволяю собі на

столі м'ясо — волове, з ягняти чи свійського зайця, або молодого когутика. Чоловік, щоб довго при силі лишався, і м'ясиво має їсти чоловічої статі.

Рибу розділили — що на базар, що в заїзди, що в монастир, щось пану бургомістру і лейб-жандарму. Пстругів і пирів завчасу відділили до іншої дротянки, за ними пришлють із Паланку. Цісарська риба! А що не заберуть нині, покладемо в льодницю, сюди стругів звозять із горових потоків. А далі доправляємо їх до Пешта.

І я вдоволений, і рибарі з копійкою — жнивна була ніч. Перед дощем завжди рибно. Найбільше тішиться горбатий Пехньо. Горб у нього виріс від безнастанного чипіння над сітями й вершами, а не рідше й над пугаром. То він мені колись, прибившись до Жигової Гостинки, розповідав моторошні казки про мохнатого сома-гарча, що ссе цицьки в жінок-потопельниць і одним клацом зубів притинає хлопчачі пуцюрини. Пехньо зараз шкірить жовті, як каламуть, зуби, передчуваючи, що днину почне в «Черленій корчмі». А може, там і передрімає днину до вечірнього лову.

Мої так рано не їдять, а Йванко вже вірно сидів під шовковицею коло блюда з печениною. Мені сина Господь не дав, зате скільки по світу розсіяно сирітського сім'я! Було, що розмоклої осені під Ловачкою привалило убогу землянку. Людей відкопали вже студеними, а під матір'ю

теплилося живе дитинча. Завертало на зиму, то я розказав, аби сироту пригріли на конюшні. Там, при артільному котлі, таких зо п'ять уже зимувало. А де п'ятеро, там і шестеро. Я й забув про того найду, коли якогось літа запримітив на сіннику чорноголового обірванця. Щось натужно сплітав із сіна.

«Агов, що ти робиш, неборику?»

«Тайстрину».

«А що маєш до неї класти?»

«То для коней направа», — дїтвак за пильною роботою на мене очей не підводив.

«Будеш їх годувати з неї?»

«Аде. Буду їм до хвостів прив'язувати, — гугнявив сердито. — Коні, де хочуть, кладуть на плаці, а я за ними збирай. Тайстру прив'яжу до хвоста, а ввечері лише витрушу на гнойовище».

Я видів, що малий майстрюк не має часу не пусті баляндраси, і більше його не дражнив. Зате покликав старшого конюха й кушніра і загадав їм зшити такі торби, аби мої коні, коли в упрязі, не паскудили на вулицях. Щоб і око не кололо, і вдобриво не марнилося.

«Як вам, пане, така мудріщ на ум прийшла?» — чухав потилицю кушнір.

«Не мені. Знайшовся тут єден мудрик».

З того дня став я примічати хлопчука, а коли той підріс — наблизив його до себе. Бігав по

розсилах, носив за мною коли-яку потребу, а як виїздив на бричці — Йванко сідав на задню приступку. Людність дивувалася: багач Кутьо не годен собі завести чинного слугу, заходиться босоногим смоляком. Сам наджупан на винному балі присікся до мене: «Що це ви, пане Овферію, тягаєте за собою безрідного бахура, як свою тінь?» — «Бо він і є моя тінь, — одтяв я запально. І щоб загладити різкість, звернув на притчу: — Був такий роменський цісар Маркус Авреліус. Дуже просвітлений чоловік. То він, коли на люди виходив, неодмінно брав із собою старого блазня. Юрма гулюкала: «Великий цісар! Отець Риму! Любленець богів!» А карлик йому тихо нашіптував: «Ти просто чоловік. Звичайний чоловік».

«Хі-хі-хі, — аж піяв від утіхи наджупан. — Як це мудро, як це правдиво! Ми просто люди, смиренні слуги свого народу», — і сльоза чулості світила в його оці, як кришталева чара в руці.

Фриштик з малим під шовковицею одночасно правив нам і за урок.

«Роботи вчинив на ніготь, а в рот пакуєш жменями, — погіркував я. — Ану кажи міру їдла, як тебе навчено».

Йванко, прімкнувши смакоту, одним духом відрешетив: *«Коли кортить з'їсти три кусні — зайдися двома. І буде твоя ситість поживною і*

легкою».

«Добре, а як про це латиняни казали?»

Йванко на мить збрижив чоло: «Plenus venter non studet libenter».

«Перетлумач на нашу бесіду».

«Повний шлунок не робить з охотою».

«Доста про хліб. Тепер кажи, з якою думкою має вставати кожний рядний чоловік».

«Parce diem! — вистрілив Йванко. — А по-нашому: бережи день!»

«Так, невсипно пам'ятаймо про денний свій час. Бо час — то найцінніша монета нашого життя».

Йванко погідливо мотав головою, потягуючи з горнятка молоко.

«Ану, голубе, посвідчимося, чи ти вчора з користю потратив свій час. Викладай хосенну тріаду дня».

Йванко схопно вистромив смуглу долоньку, загнув великий палець: «Перше: вибіг на самий вершок Ловачки і спустився другим спадом».

«То це для ніг користь, а не для духу».

«Я змагав дух, бо перед тим забив ногу і йти в гору було тяжко».

«Хто потвердить?» — підсікав я хитруна.

«Я приніс із гори камінець».

«Нащо?»

«Як нащо? Чи не ви казали, що якби кожної

днини чоловік приносив із вершини гори камінець, то й сам би став потужним, як гора?!»

«Добре, загинай другий перст».

«Ходив у поміч старому Пехнюві. Він показав мені щуче пасло. Там, де в Латорицю вливається Коропець, вночі щуки вилізають пасти осоку».

«Бреши, та знай міру».

«Правда. Ну, не самі вилізають, та голови вистромлюють, такі вузькопискі, зелені, порослі мохом. Якщо на них блиснути вогнем, вони завмирають і не втікають. Я держав запалену щепу, а Пехньо бучком їх бив по головах. Ціле корито напластали до півночі».

Я аж забувся, слухаючи бахура. Привиділася моя перша ніч з рибарями на Латориці... Запахливо тліє вербовий корч у ватрищі, цоркають дерев'яні ложки об миски, на плесах скидається хижка риба — це її час. Пехньо, ще не старий і не горбатий, блимаючи глиняною піпою, повідає «страхи» про Козоїбицю, що трясла ночами його колибу на Модьоровші. Якщо де нападе заблудлу козу, то до рана буде її мучити. А коза по тому даватиме лише чорне молоко. Хтось із молодих рибарів приповів, що в Косині теж одна корівчина давала чорне молоко. І попа кликали — не помагали. А єден вівчар із польського боку нараз догадався: корова любить пасти чорниці, тому й барвиться молоко начорно...

Місяць тоді стелив на воді срібний покрівець, я біг ним очима в мерехтливу темінь заберега. Пехньо перехопив мій позір і зачав нову баю. Про помісячників, котрі опівночі ходять цими світлими смугами, як містками. Але не смій гойкнути за ними, бо прохопляться зо сну і поринуть у воду, як святий Петро, що йшов морем і засумнівався у вірі. Я був малий і довірливий, ті казки наповняли мене, як вода сліди копит на млаковищі. Вони й донині не вивітрилися, тепліють на окрайці серця. Тому і Йванкові я попускав дрібні хитрощі. Най тішитися дівчачими радощами. Ліпше за ягодою схилитися, ніж за каменем.

«Добре, — круглив я бесіду: — Для духу мав ти скріплення, людині поміч дав, а що зробив за день корисного для себе?»

«Помив собі сорочку», — готовно випалив і погладив на грудях чисту полотнину.

«Сам прав?»

«Почав сам, а тоді прийшла Анця з виваркою і допрала. Я їй за це дав скелко з розбитої скляниці. Сказав, що то самоцвіт, викопаний під Паланком».

«За обмін хвалю, а за те, що обдунив дівча, вхопиш поза вуха. *Бо брехня — як короста. Одного на день обдуриш, а себе — на все життя. Що міркуєш на днесь?»*

Йванко поважно скаблучив брови, силуючись вилушити з голови якусь придуму.

«Я тобі поможу, хлопе: підеш до стригаля Пензелика, наносиш свіжої води, наколеш скіпок, підметеш цирульню і хідник перед нею, а він тебе за це постриже».

Йванко розкустрив п'ятірнею патли, зважуючи мою раду, як на важниці: «Це буде єдно діло чи два?»

«Повна тріада тобі зарахується. І поміч викажеш чоловікові, і себе прибереш, і при цьому слухатимеш розмисли бувалих людей. Щось і для свого ума прищепиш».

Весело рипнули спочилі за ніч ворота.

«Доброго рана добрим людям! Мир бесіді», — мовив прийшлий.

«І вам здоровля!» — поштиво підвівся Йванко.

То приспів із Тересви купець-дереводіл, що приніс на оглядини кусники матеріалу для мосту.

* * *

Всякі бродники, як я казав, прибивалися до Жигової Гостинки. Пани через гать не переступали. Коли треба було замалювати панію чи їх чадо, за маляром посилали фурманку. Та один поважний бородач у дорогому фіякрі заявлявся сюди аж із Доброчина. Золотий ланцюжок висів у нього на бебехатому череві і таким же прив'язував він два

скляні блюдця на очах. Дрібно й дзвінко сміявся, ніби молоко цідив у дійницю. Чомусь те, як Жига володав пензлем, його дуже гріло. Аж туманець лягав на очні скельця. Той панок із Доброчина пригрібав за безцінь усі змальовані Жигою онучки. І слава Богу, ліпше, ніж мало воно дістатися повені.

«Арс натурель. Цімус, — пришіптував бородач, позираючи, як Жига розмашисто мастив полотняний клин, перебиваючи на нього річкову заводину, в яку впустили свої коси старі вільхи. — А вода, а вода! Як грає, як свіжить! Аква віта! Звольте, Жиго-бачі, взяти собі це на пам'ятку... Ну, звідки, звідки у вас такі щирі барви?!»

Якби він питав про це мене, я б йому розповів, з чого ті барви. Ота предивна алхімія засіла в мені на все життя, відкривши перший здогад: *немає див у цьому світі, крім одного. Ім'я йому — людська рука.*

Моїм поденним ділом було готування малярного мастершику й фарб. Ота наука, добута за три літа, стала хосенним набутком. А нині, зі схилу свого життєвого переходу, бачиться мені дуже корисним приспіхом для людей штуки, мистців. І забрати це неподільно з собою було б гріхом.

Жига безнастанно фіркав рисунки вугликами, і, бувало, списував їх за день жмені. Тому вугляні олувки я напалював йому щотижнево. Бралися товсті дрівця сухого горіха, розпилювалися

повздож, тонко розщеплювалися і обтісувалися ножиком. Ці палички я клав у горнець, прикривав згори полотном і замащував глиною. Коли піч напалиться вполовину, горнець саджався в полумінь. Нагріті палички й самі спалахували, а коли відгоріли, горнець виймався з печі і обкладався попелом. Я гадкував, аби не розпечатати, коли він ще розпечений, бо палички згорять у нім дотла і труд твій піде на марницю. Коли вуглики Жига потребував спішно, я обертав жмутик паличок у полотно і загібав у жар. Горячи, вони пускали сивий дим. Тут держи око гостро: як лишень здиміли, вигрібай їх лопаткою і закопуй у землю, щоб вигасли.

Помалу навчився я робити й пензлі. Починалося з оглядин хвостів куниці. Вибиралися з кінців волосини прямі й рівні, вистригалися маленькими ножицями й викладалися рядками на дошці. Затим старанно збивалися в пучечки й змочувалися водою. Нігтем лівої руки притискалися, а правицею витягувалися за вершки і рівнялися їх передки. Тоді я зв'язував їх шовковою навощеною ниткою так, аби кінці пензлів не були дуже довгі. Перо, в яке я мав устроїти китичку, наперед клав у воду, щоб розмокло. Треба вважати, аби пензлик не був ані довгим, ані коротким.

Більше часу і клопоту забирав клей. Для цього дубилися в негашеному вапні воліві чи баранячі

шкури. Потім ми їх мочили в теплій воді, вимивали й здирали м'ясо. «Відмоложені» шкури клали в мідний котел з криничною водою і починали варити. Коли вариво гусло, воду цідили крізь волосяне сито. Доливалася друга й третя вода і проціджувалася, доки шкури не розріджувалися начисто. Коли не було під руками вапна, ми брали в м'ясника всякий непотріб — голови, вуха, копита — і сікли його в котел. Головне тут — речно проціджувати.

Щоб клей висушити, треба його закип'ятити на тихому вогні. Робилося це над рікою, аби встигнути занурити котел у холодну воду, коли клей здується. Тоді він спаде. І так раз за разом, доки клей не всядеться. І то ще не вінець. Дай йому вистудитися, а сам натягни нитку на зігнутий у дугу прутик і розріж нею клей на дрібні кусні, розклади їх на дощі. Нехай так кріпнуть три дні. Тоді продінь через них шворку і підвісь їх на продуві, щоб висохли. Клей ми робили в холодну пору, бо в спеку він протухає.

Дуже важне діло — випалити й розпустити гіпс, що дається для гіпсування ікон. Ми вибирали для нього білу склисту глину. Засипали в напалену і чисто виметену піч. Там гіпс калився три дні. Далі перетирався на мармур і просіювався через часте сито. Висівки перетиралися ще раз і знову просіювалися. Тоді його можна розпускати в

літеплій воді. Один сипле порошок, другий споро мішає, щоб не було грудок і гіпс не вхопився до котла. Води має бути багато, гіпсу мало. Гіпс довго сідає, а ти зливаєш воду, доки не загусне. Через ряднину треба процідити воду, а гіпсові дати добре висохнути проти сонця. Коли висох, вдруге вали його в піч і перепікай, перетирай, розводь водою, як доти. Тепер хай висихає на мучку і дочікується, коли його змішують з клеєм і намастять на липову дощечку.

То перша приспособа до роботи, переднє лице ікони. Жига молитовно шептав над вимашченою дошкою: *«Владико, Боже всяких, просвіти і врозуми душу, серце і ум раба Твого, і руки мої направ безгрішно і добротворно зображати жительство Твоє, пречистої матері Твоєї і всіх святих, во славу Твою, ради украшения і благоліпія, і у відпущення гріхів усім, котрі духовно поклоняються, благоговійно лобзають і почитають Первообраз».*

Ікона вимагала часу й терпеливості руки. Одне діло приготувати, вміло висушити й поєднати клинами дошки. Друге — гіпсування. Звечора надрібно ламався клей і висипався в глиняний жбан з водою. Розмокав у студеній ямі. Ранком кип'ятився й розмішувався паличкою. Треба вгадати, скільки додати води, аби перший шар ліг на іконну таблу тонко, без масного лиску й пухирів.

Дошка має спити клей. Тому після першої руки її кладуть проти сонця. Коли просохне, гіпс змішують з клеєм і покривають п'ять-шість разів. Щоразу нігтем пробують шар: якщо м'який, то закріпити його можна добавкою клею. За третім разом дошку мастьють льняною олією і милом. Затим ще дві прокладки — і ділу вінець. Поспішність у цій роботі піде на шкоду: покрив може лущитися, та й ікона буде кривою. А коли на дворі спекотна пора, гіпс може тріскати. Під кінець гіпсування треба добре вигладити, зробити начерк образу і можна накладати золото.

Образи Жига тримав у голові, та бувало, що приносили новий, загадуючи відбити його достоту. Тоді чинив він так. У великий черепок клав чорну фарбу й часниковий сік. Цим сумішком покривав на первообразі головні риси святого, котрого хотів відподобити. Затим змішував черлену фарбу з часниковим соком і покривав світлі місця лику і шаття. Якщо була потреба, то мішав і третю, й четверту фарби, аби вони різнилися одна від другої. Далі намочувалися паперові аркуші й прокладалися сухими, аби ті ввібрали воду. Ледь вологі листи накладалися на оригінал і притискалися долонею. Виходили дзеркальні відбитки. При цьому варто знати, що чим давніше писаний образ, тим більше потребує часникового соку. Око Жиги точно міряло вік мальовидла.

За тією подобою чи за уявним трибом накреслювався вугільним олівчиком рисунок ікони. Прошкрябувався тонкою голкою. Вуголь підбирався губкою, підчищалися помарки. І лише тоді накладався ґрунт під позолоту. Називався він поліментом і вимагав знання і клопоту немалого. Робили його з ліпшої болюсної глинки, не дуже черленої і з білуватими нетвердими жилками. Бралось її 18 золотників, і охри два золотники, ще півзолотника черленого свинцю і стільки ж свічкового сала. Додавався й білок свіжого яйця. Спалити треба аркуш паперу і цяпнути ртуті. Ліпше це покласти на долоню в слину, розтерти перстом і слухати, як розпускається. Зсипати все на мармурову плиту і перетерти сильно. Під цим ґрунтом позолота твоя буде предивно файна.

Золотиться ікона на горілці з солодких дичок. Тут саме час сперти дихання, аби не потривожити тонкий золотий лист. Його сторожко кладуть на дошку, притискаючи окрайці гладильною кісткою, аби золото тісно злютувалося з поліментом. Горілка підливається під краї золотої пеленки. Змочити треба всю поверхню, але так, аби не розмок гіпс. Затим клади ікону стійма, виправ брижі, прогладь долонею і рисуй, що хочеш.

Починав Жига малювання з лиць. Тілесної барви немає в природі, її має лише людське тіло. А воно, як він любив казати, змішане із землі, води,

рослинності й ночі. Так він і фарби свої мішав. Брав у рівних частинах охру, білило й зелений порошок, додавав дрібку сажі і все це змішував у каламарику. Щоб тон виходив густішим, підмішував кіноварі і космоти, яку «женив» з черленої і чорної фарб.

Я досі не можу збагнути, як з такої скупі мішанки виходили такі животворні лики. Причім — у старців зморшки, а в молодих — іскристі очі; в одних — сивина й пергаментні повіки, а в інших — рум'янець і ясно-черлені уста... Хоча ні, коло маляра повсякчас стояли горнятка з квасом, оцтом, пивом, оливою, бичачою жовчю і навіть моєю сечею, — і він, ніби ненароком, устромляв у них пензлик-волосник. Збоку теплилася, доки робота, лойова свіча. Фарби, колочені на яйці, кріпилися племінцем. А декотрим достатньо було й теплою подиху. Жига дихав на них, як на змерзлі руки. А може, то було не дихання, а видихання з себе якоїсь живлющої сили, бо погляд святих із ікон гострішав, тверднув. Щоб його пом'якшити, лиця погладжувалися заячою лапкою.

Панище з Доброчина знімав з очей свої скляні коліщата і прикипав до живопису: «То ви охрою з Афона глянсували?» На твердих, як слива-сушениця, устах Жигових, зацікався поблажливий усміх, що ніби промовляв: відійшов би ти, пане, не затуляв мені скупого кліпання блимавки. Лише я знав, звідки та охра — з

івановецького глинища, січена гострою лопатою і вимішана босими ногами так, як цигани місять вальки на свої халупи. Підвішена в комишевому коші, глина промерзає через зиму, а по ярі мелеться, перепалюється й розтирається на жовтавий болюс.

Та важніше не те, чим малюєш, а як. Жига клав рівно колер на лик святого, витончуючи його по краях. А відтак прибавляв білил, де скільки просилося, а на частини, що видавалися вперед, — тонше, а далі товстіше, аби висвітлити їх. Незбагненно, але волосся й борода мастилися тою ж охрою, що й вилиці та губи. Маляр умів, цяпнувши кіноварі й чорноти, протягнути кожную волосину за кінець її. А оживляли кучері й помела борід загадкові бокові тіні й легеньке сяєво, що звідкись соталося на них. Либонь, це і був той «воздух», про який він казав, що не підвладний малюванню. Жига дурив мене, таки він скорив його — ефір, що хилитав на іконі волосини і легкі шати, повнив звуком чи тишею просторінь довкола Божих людей.

«Чому ж тоді, — загадував я, — він ніяк не довершить Спаса на смолі? Коли й «воздух» у нього дихає, і тілесний колер не різниться від моєї руки, і очі образа щось кажуть, запитують. І незчувся, як зазвідав його на голос: «Коли ж ви Спасителя домалюєте? Де таке видано, аби смолою

лиця замащувати?!»

«Мовчи, — буркнув Жига. — Муштруй ліпше полотнище».

Я й муштрував. Натягував туго полотно на рамище, аби воно аж гуло, як бубен. Змішував у воді клей, мило, мед і гіпс, і цим воно мало просякнуту двічі. Тоді вигладжував його кісткою. Жига після мене прилагіднював полотно ще й долонею перед тим, як писати яєчними фарбами. Мені він довіряв і вінці. Нитка вмокалася в гіпс і накладалася колом чи квадратово. А по ній ліпилися з того ж гіпсу візерунки. Жига обколював їх гострою кісточкою, а я шліфував. Вінці золотилися, а мальовидла на дошці чи полотні лакувалися. Тоді ікона й набирала тої нутряної злагоди, що через очі зазірала тобі в саму душу.

Кортіло зазірнути через скляний лиск досередини, я аж віями черхав малюнок, аби розгадати його приховану притягальність. Але впритул образ розпливався, і вся краса оберталася в розпилу охру й сажу. Маляр підсміювався зобіч: «Усе, що ближче до нашого ока, хлопику, видається нам більшим. А все, що далі — дрібніше, як, приміром, цей кухлик. А в іконі, при скусній руці, буває навпаки: *що ближче до нашого взору — меншає, а все, що приховано в глибині ікони — росте розміром*».

«Чому так?»

«Тому, що незримо Бог з ікони зорить на нас, отож — і більшає те, що ближче до ока Господнього».

Я обережно хухав на пахучий лак, і здавалося, що святий на іконі подячно мружився.

Про лак говорити треба осібно. Лак царює в робітні малярській, як сонце царює над світами. Бо й сам лак — як миро сонця. Суди сам, мій читальнику. В літню жарінь, коли духотно пахне липа, ми виносили широку мису на осоння. В неї наточувалася льняна олива, тиснута на холодному камені. Минув її день проти сонця — і під блюдо підсувався камінець. І так сорок камінців — сорок днів. А на ніч судина закутулювалася в плахту. Коли ніч вітряна й свіжа, оливу вносили в світличку, аби не гусла й не пухирилася. Бо інак не ляже склом на дощатій поверхні. Коли видиш, що рідина хилитається, як медовуха, проціджуй через густе полотно. Так «вариться» льняна олива на сонячному жарі.

А доти можна братися за пегулу. Для неї я назбирував ялинової смоли і засипав у казан до серединного пояска. Смола закипала, плямкала товстими губами. Я тут же підступав з порожнистою тростиною і дув на кипінь, гамуючи її. Якщо це не зараджувало, ми брали котел на кілок і несли до води. Так чинилося доти, доки вариво не сходило пухирями. Тоді пегула готова. Та це ще не

лак. Насонцена олива (100 золотників) і ялинова пегула (75 золотників) розпускається на ватрі і довго розмішується березовою варішкою. Але й це ще не лак. Перед тим як глянсувати ікону, до нього підмішувалася дещиця нафти, яку приносили з польського боку від ріпників. Нафта — перша споміч і в лічців. Коли болить черево — змастять густо і стихне. А коли в дитині закубляться черви, що спивають усі потравні соки, — тоді нафту дають глутнути. Вона і від виразок тілесних помічна, ця темна роса земних надр.

На срібло приправлявся інший лак. У глиняний жбан наливалася горілка, що доти переганялася п'ять разів, затикалася тістом і в пригаслому жарі тихо кипіла. Затим до неї підсипали потовчений сандарак і пегулу. Таким лаком крили ікону проти вогню, і гарячі язики його втішно танцювали, як у дзеркалі.

Але для Жиги пораз і лаку було мало. Він прилучав мене до роблення «світних» фарб. У рівних частинах брався клей, попіл і віск. На вогні це розмішувалося, а в затінку додавалася на око замислена барва. Тоді бери її на пензлик і малюй, але дай відтак просохнути і поліруй м'якою шкуриною. Такі фарби ніби світло сіяли з-під лаку.

Дуже любив я підглядати, як Жига виводив на крайчиках золоті письмена. Бо й сам був до цього причетний. У вільгому ліщиннику винюпував

равликів і чекав, коли маляр піднесе до їх писочків свічку. Равлики пускали в мармурову довбанку слину, яку він змішував із квасцями й розпущеним золотом. Цим і писав, дивуючи кожного, а найбільше — доброчинського веселуна.

Для спожитку нам Жига варив одну кулешу, присмачену шкварками чи квасником. Зате які пречудовні «страви» варив він для іконописання. За найменшим мазком стояв немалий клопіт. Взяти оту ж кіновар. Він брав 100 золотників ртуті, 25 золотників горючої сірки і 8 золотників кровавика — черленої руди, яку в Шелестові засипали в плавильні печі. Сірка й кровавик стиралися в порошок і насипалися в різні судинки, що клалися на вогонь з дубових дрівцят. Додавалася ртуть, і все мішалось на вогні залізним прутиком, доки він не почорнів. Тоді виливалося на чисту плиту для остигання. І наново все розтиралось на кусючий порошок, що аж око в'януло. І зливалось в глиняний пивничок з високою шийкою. Його належало загніздити в жаровиння під саме горло й підкинути дров. Так калилося добу. Нарешті судинка розбивалася — і маєш мастику. То була дуже добра кіновар.

З білилами незмірно легше. Зі свинцю робилися тонкі латки, в горнець наливавсь оцет. Свинцеві листки підвішувалися в ньому, а горнець щільно затикався і закопувався в перегорілий гній, що держить тепло дві седмиці. Тоді латки витрушуй

на плиту, перетри їх, поклади в широку мису — і білила готові. Якщо таким робом насипати в потужний оцет мідних окрешин і викласти на порожок, де припікає сонце, то оцет згуститься, а розм'яклі ошурки обернуться вардамоном. Та таким, що зганьбить і венеційський. У принесену бородатим паном скриньку з фарбами заморськими Жига часто заглядав, принохувався, брав на перст, але пензликом до них не торкався ніколи.

Довкола гріла око повинь сонця і строкатів рясними барвами світ. Все годилося в скусні руки, аби лягти на дощечку чи полотно. І подиву моєму не було меж, коли я вперше узрів, з чого робилася моя любима небесна барва. Товчене гашене вапно заливалося оцтом, наквашеним з молодого бука, і уварювалося доти, доки оцет не вивітриться. Тоді доливався другий оцет, аби лише покрити вапно, і горнець запечатувався тістом із паклею. Пригрібався свіжим кінським гноєм. Через кожні три дні гній міняли, і так 36 діб. Розпечатаєш горнець — і знайдеш чудесну лазур. Жига крив нею мальований простір, а я бігав очима то туди, то вгору. І в мальованій блакиті було більше ясної теплоти, ніж у бані небесній над головами.

Таке небо над Мукачевом буває лише раз у році, між Малою і Великою Пречистою, коли вночі падає на Латорицю сніп яскравого світла. Тому, либонь, і поклали тут перші церкви на честь Різдва

й Успіння Богородиці.

Малюючи на полотні, Жига розчиняв фарби — котрі в оливі, а котрі нафтою. І для кожної мав свій пензель, пругкий, короткий, заокруглений. На них стриглася шерсть білки, тхора чи куниці. А більші щітки, для настінного письма чи ґрунтування, робилися з гриви осла, прямого волосся кози і навіть із свинячої щетини. Китички зв'язувалися навощеною ниткою і всіялися в орлине перо. Байдужий до всіх ужиткових речей, пензлики Жига леліяв, як щось сокровенне. Аби не запорошилися, встромляв їх у гнізда в стіні. І щоразу по роботі промивав невареною олією і лугом з попелу. Зате як вони йому служили! Держав між перстами по чотири пензлі одразу. Їх доста йому було, аби почати й довершити роботу на полотні.

Образи будучної картини мітив милом. Далі клав тіні, коло них перший колер, далі — другий, третій і, нарешті, підсвічував це білилами, в які чавив горіхову олійку. Але мастилося так скусно й тонко, що барви лягали одна коло одної, майже не зливаючись. Дихали. А коли він накладав фарбу на фарбу, то перед тим перевертав раму плазом і обертав до дверей, до протягу. Чекав, щоб просохли.

Божий Симко приносив у платині й старі дошки, почорнілі й закурені часом, аби їх

відмолодити. Жига не завжди мав на це спіх, доручав мені. Я занурював стару ікону в корито і теплим попелом густо посипав її лице. Широкою щіткою зчищав кіптяву, стежачи, аби луг не з'їв ні лак, ні давнє письмо. Бо можна було залишитися з голою дошкою. Така промивка тривала довго і малими частками, доки з густої каламуті не прозирало давнє письмо. Якщо якийсь клопоть мені не вдалося вберегти, навчитель доточував рисунок і крив лаком. І було як нове.

На віднову з обителі приносили й стародруки, і книги, писані на крихкому папері і навіть на шкірі козляти. Словесна в'язь відтворювалася лискучою черленою фарбою. Складали ми її з кіноварі, камеді і перепаленого цукру. Кожне перетиралося на камені так, щоб тануло на язиці. Цим прописували заголовні буквиці, що аж яріли на білому полі книги. Для письма звичайного готувалося чорнило. Три фунти яблуневої кори розмокало від суботи до суботи. Третю частку води зливали, до неї всипали 10 золотників чорнильних горішків і 15 золотників калакану. В мідному казані це кипіло доти, доки половина википить. Тоді в проціджене вариво підсипали 12 золотників найчистішої камеді і знову варили, але недовго. Коли розпуститься одною мірою, наливай у каламар і сміло пиши. Таке чорнило ні сонце не палило, ні час не злизував.

Цим чорнилом і я зараз муштрую папір,

заглядаючи розбурханою згадкою в оті благословенні три літа біля Жиги, ніби намальовані на оксамиті латоричного берега. Тоді видавалося, що такими барвно-празниковими вони будуть вічно. І вічно пахнутимуть столоченим чебрецем і припаленим цукровим льодяником, ошкалок якого ненароком лишався після вивірених рецепцій майстра й діставався малому малярчуку. Мої три літа, три щирі перли мого довгого життєвого мониста.

* * *

Дереводіл з Тересви ножем писав по густій червонястій деревинці — і лезо не лишало сліду.

«Тис-с-с», — затайно сичав крізь поламаний зуб.

Негний-дерево, що зеленими списами хмари чеше, а корінням ссе крем'яні береги Тиси. І сам стає кременем. Латиняни з нього тесали осі для колісниць, а затим і город на воді заклали, названий Венецією. Германці різьбили зубчасті коліщата для часомірів, гішпанці пускали тисові кораблі до незвіданої Америки. Ми ж битимемо з тису мостові палі. У воді, в рінній глибині, вони затверднуть на крицю, яку ні плече повені не похитне, ні льодохід не вгризе. А ми ще й підіпремо їх кам'яними биками, щоб міст не дрижав на вітрі, щоб вершник

міг ним пронести яйце на долоні.

На кожну пару паль ляжуть дубові коромисла. Їх зітнуть за падолистом під Німецькою Кучавою і кожне звезуть сюди трьома ваговими возами. Сім таких дубових попереків держатимуть на собі широчезне мостовище. Так людський хребет держить ребра. На ті поперечини моститимуть устил із лерхи — пахучого золотавого дерева, гейби просякненого медом. Затужавіла в ньому смола бурштин нагадує. А вода зісковзує з нього, як із гусячого пера. Лерху звезуть Білою Тисою гуцули, заповзятливі люди з довгими носами і топірцями замість ножів. Тими замашними бартками вони й ціфруватимуть поручні з шестирічного горіха. Аби потім рука ковзала по них, як по воску. На гранені стоячки під поручні піде тяжкий бук. В Анатолії я видів, як з нього робили грудини для кораблів, щоб ті довше плавали.

Замовляю вже я і дуги, що сімома райдугами зв'яжуть міст із небом. У поріздвянні морози вийдемо під саму полонину, в Лопухово, — вибирати сосни. Вони мають дзвеніти, як дрімба в зубах одданиці. Вони вузлуватими лапами загрибають під себе каміння і тихо риплять на вітрі свої журні самотинні співанки. Наче аж чуєш протяжний голос умореної верховинки.

Ой спи, сину, колишу тя,

Доки не вснеш, не лишу тя.
Прикладу тя камінцями,
Сама піду за вівцями.
Вівці будуть травку пасти,
А я буду кужіль прясти.

То дзвенять у стовбурах соки, запечені блискавицями, котрі вони притягують за коротке літування. Вітри хилитають ними на всі боки, й тому мають вони податливий і гнучкий стан. І подадуться в мостові дуги так, ніби над рікою скинуто чотирнадцять рожанців-луків, аби пустити з них у небо срібні струмені-стріли.

Мені вже вчувається над Диким Бродом легкий лісовий запах, що точиться з-під стусел і від шовкового кипіння стружки під ногами.

«А страж? Із чого, пане, будемо різьбити стража?» — закрадливо мурмотів тересвянець. І витяг із шкіряного кисета вервицю, на якій кожне дерев'яне зернятко інше. Став побожно перебирати їх: платан, дичка, морена береза, джеряпин-ялівець, гістиня, чії плоди печуть, як крумплини, заморське черлене дерево, цитринове, кедр ліванський...

«Доста, — обірвав я те перебирання. — Що скажеш про останнє?»

«Що казати. Цар Соломон віддав вісім міст за ліванські кедри, з яких вибудували йому храм. Що тут можна ще додати?»

«І не треба, — сказав я, — на цьому й порішено: страж буде з кедра ліванського».

«Шаную ваш вибір, пане, — пригнітився торговий чоловік, — але прошу мати на оці, що цього дерева в мене лишилося невелике поліно. Хіба на яку різьблену паляницю сонця, чи орла-турула, чи ведмежу голову. Вони найчастіше правлять стражами на мостах».

«Голову, кажеш? Добре, най буде голова. Та не ведмежа», — звершив я бесіду.

Коли прибутній пішов, Йванко нараз із своїм запитом: «Нащо мостові страж? Від кого його стражувати?»

«Такий, Іване, за давненим майстровим покон: усе, що зроблено людськими руками з душею, мусить мати свого стража на тривку й придатну службу — і хижка, і віз, і криниця, і човен, і міст. За тим стражем і ймення їм лишається».

«То як назвемо наш міст?» — заіскрилися очі в хлопчука.

«Як повіш — так і буде».

Я дістав із-під стріхи веретину, обмацькану фарбами. Воно й не дивниця — фарба в Жиги й за вухами. У завітку лежав його глиняний поробок — голова пса з вискаленими іклами, гострими сторожкими вухами й добрими очима.

«Хе-хе, файний вовчак!» — звеселів Іванко.

«Яку гадку збудив у тобі цей зліпок на

перший взір?»

«Сміється... Але й чапнути може умлівока. Які зубиська!»

«Так і є, ніколи не знаєш, чи пес шкіриться з ласки, чи з настороги. *Якраз це й підходить стражеві. Все недобре відпуджувати, а все добре — радо стрічати. Най у кожного подорожнього дяка поліпшиться, коли завертатиме в наш город».*

«Міст пса, що сміється», — скоромовно випалив Іванко.

«От і ймення вродилося», — дав я своє схвалення.

* * *

А моя пам'ять усе чіпляється за оте доброжитне літування коло Жиги, котрий навчив мене ще й рахунку. *І пізнав я нутрянку силу й сувору красу чисел, якими міряне все суще, що зі Слова починається, а на числі держиться.* Навіть така хитромудра штука, як малярство.

Жига ніколи не доїдав до дна свою мису крупи — лишав якусь дрібку птицям. Вони того чекали й брали корм із його колін. Я підмічав при цьому його очі, що гостро й волого блищали, як у птиць. Надто коли траплялася пташина з розцвіченими пірцятами. Йому все мало було фарб, висліпував їх у живого світу і жадібно спивав

очима. Для нього це було — як вода для трави, що від неї росте й темніє.

Припам'ятний мені один ранок. Дівки вибілювали на сонці конопляне полотно. Стелили його куснями на мокру з ночі траву. І полотно вбирало зелені роси, а з ними й пилок цвітів і мотилів, медвяний випар. Жига зачудувано перевертав ті клапти, роззираючи на них відбитки рясного берега. То були малюнки, надихані упрілою землею — свіжі, чисті, запахущі. Один такий конопляний клин Жига виміняв у дівок на два тарелі з дзвінкої білої глини, через які рожевилось сонце. Бо грошей він ніколи не мав. Гроші не будили в ньому ніякого інтересу.

Верету, доки ще мокра, натягнув на розсішках і малював по обрисах її своїми фарбами. І вийшов на ній окрайчик барвистого луку, що аж пах перестиглою ряскою і купиною... А раз хтось натрапив у колючнику на мертвого заброду. Вид у нещасника геть був обдертий, кривавий. Видати, звірячі зуби й кігті наблизили йому кінець. Жандарм лише скривився: робіть з ним, що знаєте, хоч на миловарню везіть. А Жига відміряв гробареві дві кварта черешневої паленки за сорочку мерця. І вдома провісив її проти лампи і незмигну прикипів очима до чорних пасмуг запеченої крові на драгті.

«То барва смерті?» — запитав я, аби розбуркати його з того заціпеніння.

«Ні, барва болю, — сказав він здушено. — *Смерть барви не має».*

А сорочкою, від якої мене аж млоїло, запнув своє заповітне рамище, на якому під кірками смоли був прихований Спас.

Жига не дуже переймався тим, що я роблю і як. Загадував мені урок на день і поринав у свій нутрянний світ. Аби я не збився в частках рецепцій, він клав до купок матеріалу камінці, і я відміряв за ними належні порції. Так я навчився рахувати. *Я ще не знав імення чисел, та вже відчував їх наочну сутність, їх тихе чародійство. Числа змішувались, множились, панували одне над одним, як люди. Лишень були вони холодні, тверді, мовчазні. Не люди порядкували ними, а вони керували людьми.*

Я це збагнув після того, як Жига відкрив мені секрет окоміру. Було, що маляр, перед тим як заґрунтувати полотно набіло, простягав мені блідий грифлик і казав щось малювати. Першого разу я нафіркав пса з роздертим вухом, другого разу — циганську кобилу, третього — дрозда, що внадився фітькати під мостом. Жига оглядав мене довше, ніж мою творьбу: «Чому ти не малюєш чоловіка?»

«Боюся, що черево буде більшим, ніж голова».

«Не бійся. Для цього є золота нитка, щоб перетинати нею те, що змальовуєш. І тоді все на місці».

«Де ж ваша нитка?»

«В голові. Вона зв'язує наші очі, і ми видимо світ досконалим, таким, яким його витворив найперший Майстер. Кожне Боже створіння — і дерево, і травина, і навіть камінь мають місце, через яке протягнута незрима золота нитка. І коли ти зумієш очима вхопитися за неї, тобі відкриється радість краси світу. Бо все суще створене благоліпно. І ти рукою це повториш. І матимеш владу над світом більшу, ніж та, котру дають вельможність і гроші. Бо то є влада майстра. Влада руки над нерукотворним світом. Якщо й не лишишся в малярстві, це тобі придасться, аби підступати з точною міркою до кожного годіла, до кожного чоловіка».

Він стис вуглик у перстах, як перед хресним знаменням, і двома замашними начерками поклав на полотні хрест. А тоді став класти на нього людське тіло.

«Затям, що зріст чоловіка від чола до підощви вимірюється дев'ятьма яйцями. Найперше розміряй голову, поділивши її на три частини: в першій помісти чоло, в другій — ніс, а в третій — що лишилося. Волосся пиши за ризкою цього яйця, на міру носа. Від носа до кінця бороди відміряй ще три рівні частини, з яких дві складуть бороду, а одна рот. Щодо шиї, то вона має міру носа. Затим від підборіддя до середини тіла бери три рівні дольниці

й до коліна дві, вділивши на коліна частину, що дорівнює носу. Далі ще дві частини відміряй до кісточок і від них рівну носові частину до підошви, і до нігтів одну частину. Знову від горла до плеча візьми одну мірку і таку ж до другого плеча. На закруглення плеча теж береться частина, рівна носу. До ліктя з внутрішнього боку відводимо одну частину, і по одній — до кисті руки і до закінчення пальців... Стосовно очей, то розмір їх однаковий, і відстань між ними дорівнює розміру ока. Коли голова пишеться навскоси, тоді простір від ока до вуха становить довжину двох очей. Якщо ж пишеться прямо проти споглядника, тоді береться міра одного ока. Довжина вуха рівна довжині носа... Якщо чоловік замальовується голий, то ширина пояса його визначається чотирма носами. Якщо в одязі, — треба відміряти півтора яйця. Пояс малюється там, де закінчується лікоть. На міру вище й проходить нитка золотого перетину, що дає мудрий вимір людському тілу, як образчику досконалості... *І ще тобі скажу: нічого й нікого не копіюй сліпо, вихоплюй лише головні риси, а все інше наповнюй своїм розумінням. І нехай площина, на якій пишеш, світиться зсередини, а барви нехай будуть дзвінкими. Пам'ятай, що в малярстві, як і в кожному побиті, одні є ізографами, а поодинокі інші — живописцями. Ті, що самосилом ведуть лінію свого життя».*